

SAMSUN'DA FRANSIZ KONSOLOSLUĞU'NUN KURULMASI VE FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ŞEHRİN DURUMU (1840-1870)*

Özgür YILMAZ **

ÖZ

Yüksek tarımsal üretim potansiyeli ve coğrafi konumu sayesinde Güney Karadeniz'in en önemli limanlarından olan Samsun, Trabzon gibi 1830'lu yıllardan itibaren hızlı bir gelişim sürecine girdi. Bu gelişmişliğin bir göstergesi olarak 1840'lı yıllardan itibaren şehirde yabancı konsolosluklar kurulmaya başlandı. Güney Karadeniz limanlarında 1803'ten beri konsolosluklar tesis eden Fransızlar da Samsun'un sunduğu bu ticari potansiyel ile ilgilenmeye başladı. Lâkin şehirde bir Fransız konsolosluğunun kurulması Kırım Savaşı sonrasında, şehirdeki Fransız çıkarlarının belirgin bir şekilde arttığı dönemde gerçekleşti. Bu makale Trabzon'daki konsolosların yapmış olduğu yazışmalara göre Fransızların 1863 yılında sonuçlanan Samsun'da bir konsolosluk kurma sürecini izleme ve şehirdeki Fransız konsolosluk görevlilerin yazışmalarından hareketle şehrin durumuna dair bazı tespitler yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: 19. yüzyıl, Samsun, Fransa, Ticaret, Fransa Konsolosluk Acentesi

THE ESTABLISHMENT OF THE FRENCH CONSULATE AT SAMSUN AND THE SITUATION OF THE CITY ACCORDING TO FRENCH ARCHIVAL DOCUMENTS

ABSTRACT

Just like Trabzon, Samsun, one of the most important ports of the Southern Black Sea, entered into a rapid development process in the 1830s owing to the high potential of agricultural production and its

---

* Bu çalışma 13-16 Ekim 2011'de Samsun'da düzenlenen Samsun Sempozyumu'na sunulan "Fransız Arşiv Belgelerinde Samsun: Şehirde Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Şehrin Durumu (1863-1870)" adlı bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

geographical location. As a sign of this developmental process foreign consulates began to be established in the city after the 1840s. The French, had consulates in the southern Black Sea cities since 1803 and then, began to be more interested in this commercial potential. The establishment of the French consulates took place after the Crimean War, a period when the French interests in the city increased significantly. Referring to correspondences of French consuls in Trabzon, this paper aims to follow the establishment process of French consulate in Samsun that resulted in 1863 and to make some findings about the situation of the city taking French consular agent's reports into consideration.

Keywords: history of the 19th century, Samsun, France, Trade, French Consular Agent

Giriş

Rusya'nın Karadeniz'de ticaret yapabilme hakkını elde ettiği 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla başlayan Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması süreci, bu hakkın 1784 yılında Avusturya, 1802 yılında İngiltere ve Fransa ve daha sonra da diğer küçük Avrupa devletlerine verilmesiyle daha da belirgin bir hal aldı. Fakat Güney Karadeniz limanlarının Avrupa piyasaları ile entegrasyon sürecini nihai olarak etkileyen gelişme 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren Edirne Antlaşması'ydı. Antlaşmanın 7. Maddesine göre Karadeniz ve Akdeniz boğazları Rus ticaret gemilerine açık olduğu gibi, Osmanlılarla harp halinde bulunmayan devletlerin, Rus limanlarına gelip gidecek ticaret gemilerine de açık olacaktı.¹ Bu maddeye istinaden Avrupalı devletlerin Karadeniz ticaretine olan ilgileri daha da belirginleşti ve Karadeniz'deki ticari faaliyetlerde uluslararası bir rekabet dönemi başladı. İlerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında yapılan ticaret antlaşmaları, Kırım Savaşı ve Avrupa ticari yayılımı Güney Karadeniz şehirlerini klasik dönemden çok daha farklı, yeni bir gelişim sürecine soktu. Bunun bir sonucu olarak da bu şehirlerin ticaret hacimlerinde bir artış ve sosyo-ekonomik bir hareketlilik ortaya çıktı. Bu süreç belirgin bir şekilde Trabzon üzerinden gözlenirse de, başta Samsun gibi diğer liman şehirleri de yavaş yavaş önem kazanmaya başladı.

Yüzyılın ilk yarısında, özellikle İran transit ticareti için stratejik konumundan fazlası ile yararlanan Trabzon uluslararası ticaretin meyvelerinden istifade eden ilk şehir oldu. Büyük oranda transit ticaretin itici güç olduğu

---

¹ Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, IX/1-2 (1951), s. 139.

Trabzon'un ticari potansiyeli, bu dışa bağımlı yapısı nedeniyle gerek iç gerekse de dış kaynaklı bazı gelişmelerin etkilerini yaşadı. Bu bakımdan 1860'lı yılların sonlarına doğru özellikle Kırım Savaşı sonrasında gösterdiği yükselişe tekrar ulaşamadı.² Buna karşın özellikle 1860'ların sonunda başlayan gerileme genel anlamda Karadeniz ticaretinin veya özelde Güney Karadeniz limanlarındaki ticaretin sönükleşmesinin işareti değildi. Aslında Samsun, Giresun ve Rize gibi diğer limanlardaki ticaret zaman zaman görülen tersliklere rağmen tedrici olarak artmaktaydı. Bu limanlar Osmanlı tarımına olan Avrupa talebinin sürdüğü ve tarımsal üretimin arttığı sürece büyümeye devam ettiler.³ Avrupalıların Osmanlı ürünlerine olan talebini karşılayabilmek için zamanla Trabzon ve Samsun'un yanı sıra Ordu, Giresun ve Rize limanları da uluslararası deniz ticaretine açıldı.⁴ Anadolu'nun iç kısımlarına uzanan yollar üzerinde bulunan bu limanlar buralardan gelen mallar için bir ihraç kapısıydı. Bu süreçte bu liman şehirlerinin yüzyılın ikinci yarısındaki durumları daha da dikkat çekicidir. Buharlı gemiler Samsun ve Trabzon limanlarının yanında zamanla Ordu, Giresun ve Rize gibi ara limanlara da uğramaya başlamış, bu şehirleri imparatorluğun ve Avrupa'nın önemli merkezlerine bağlamıştır.⁵ Burada Trabzon'un yanında şüphesiz en kayda değer gelişmenin yaşandığı şehir Samsun oldu. Samsun temelde stratejik bakımdan Trabzon'a benzeyen bir yapı sergiliyordu; yani önemli bir bölgenin doğal limanı özelliğindedir.⁶ Samsun sadece Canik Sancağı için değil, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Şebinkarahisar, Kayseri, Harput, Kırşehir ve Diyarbakır gibi Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen ürünler için de bir ihraç kapısı niteliğindedir.⁷ Bu bakımdan Samsun'un gelişimi, Trabzon'un aksine dış ticaretten değil, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tarımsal üretiminde

² Trabzon ticaretinin 19. yüzyılda gösterdiği eğilim için bkz. Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2012, s. 210-235.

³ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, Çev. Gül Çağalı Güven, ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, İstanbul 1994, s. 62.

⁴ Trabzon dışındaki diğer liman şehirlerinin Avrupa piyasaları ile olan entegrasyon süreci hakkında Giresun örneğinde bkz. Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolos Belgelerine Göre Giresun (1850-1900)" *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Ankara 2009, s. 517-536.

⁵ Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Karadeniz'de Avrupa Denizciliği", 2. *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Turgutreis-Bodrum, 1-4 Kasım 2013, (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi); İlhan Ekinci, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Samsun'da Deniz Ulaşımı", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 2. Kitap, ed. C. Yılmaz, Samsun 2007, s. 116-117; M. Murat Baskıcı, "XIX. Yüzyılda Samsun: İktisadi Değişim ve Yükseliş", *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, c. III, ed. M. Aydın-B. Şişman-S. Özyurt-H. Atsız, Samsun 2012, s. 489-502.

⁶ K. Tuncer Çağlayan, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 1841 Yılında Samsun ve Çevresinde Ticaret", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. Kitap, ed. C. Yılmaz, Samsun 2006, s. 283.

⁷ Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago 1980, s. 121; *Annales du Commerce Extérieur*, no. 1654, Turquie, Port de Samsoun, s. 3-4.

görülen artışa paralel olarak gerçekleşen iç kaynaklardan ortaya çıkmıştı. Bu özelliği ile Samsun istikrarlı gelişimi sayesinde zamanla Güney Karadeniz'in en önemli limanı haline geldi.⁸

Samsun şehrinin 19. yüzyılın ikinci yarısında göstermiş olduğu bu gelişimi anlamak için kısaca yüzyılın ilk yarısında nasıl bir görüntü sergilediğine bakmak gerekmektedir. Kaynakların da belirttiği gibi Samsun, yüzyılın başlarında ayan-iktidar mücadelelerinin etkilediği yerlerden biriydi. Fakat ayanlar çağını sona erdiren merkezi politikalar sayesinde burada otoritenin tesis edilmesiyle şehir gelişmeye başladı. Bijişkyan'a göre Samsun yüzyılın başlarında ticari bir merkezdi ve bu yüzden her milletten önemli bir nüfusa sahipti.⁹ 1830'lu yılların sonlarında Samsun'a gelen ve ileride Kayseri İngiliz konsolosu olacak olan Henry Suter, şehrin 450 Türk, 150 Rum aileyi barındırdığını, şehirdeki çarşıların sadece bölge ticareti için değil daha çok transit ticarete hizmet ettiğini belirtmekteydi.¹⁰ Buna karşın Samsun, bu ticari yükseleşe karşın iyi bir limana sahip değildi. Limanın sığılığı bir yana kuzey batıdan esen rüzgârlara da açıktı. Limanın bu özelliği şehrin ticari öneminden bahseden yabancıların özellikle üzerinde durduğu bir konuydu.¹¹ Özellikle fırtınalı havalarda Samsun'a gelen gemiler Sinop ve Vona (Perşembe) limanlarına sığınmak zorunda kalıyorlardı.

Samsun'daki ticaretin önem kazanmasında etkili olan en önemli unsurlardan biri de buharlı gemilerin Karadeniz'e girmesi ve bu gemilerin Samsun'a da uğramaya başlamasıydı. İlk olarak İngilizler tarafından bu sularda tanıtılan bu yeni ulaşım vasıtasına çok geçmeden Avusturya ve Osmanlı şirketlerine ait olanlar da katıldı. Böylece Samsun, İstanbul-Trabzon arasında işleyen buharlı gemilerin en önemli durak yerlerinden biri oldu.¹² Zamanla buharlı gemilerin deniz ticaretinin önemli bir kısmını gerçekleştirmeye başlamalarıyla birlikte ticaret hacminde de artışlar görünmeye başladı.¹³ Daha da önemlisi, İranlı tüccarların İstanbul ile olan ticari ilişkilerinde karayolu ile İstanbul'a gitmek yerine Trabzon'a yönelmeleri gibi, Samsun'da da benzer bir eğilim görüldü.

⁸ M. Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Ankara 2005, s. 86.

⁹ P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998, s. 71; Colonel Rottiers, *Itinéraire de Tiflis a Constantinople*, Bruxelles 1829, s. 251.

¹⁰ Faroqhi, S. "Şamsün." *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition. Edited by: P. Bearman; Th. Bianquis; C.E. Bosworth; E. van Donzel; and W.P. Heinrichs. Brill, 2011; (http://brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_SIM-6590) (12 /02/2014); Mehmet Öz, "Samsun", *DİA*, c. 36, s. 83-88.

¹¹ Jules Charles Teulé, *Pensées et Notes critiques extraites du Journal de mes Voyages dans l'Empire du Sultan de Constantinople*, Paris 1843, s. 438-439; Helmuth Graf von Moltke, *Lettres du maréchal de Moltke sur l'Orient*, Paris 1872, s. 187-190.

¹² Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: The Rise and Decline of A Route", *International Journal of Middle East Studies*, I (1970), s. 18-27.

¹³ Çağlayan, a.g.m., s. 294.

Eskiden karayolu ile mallarını İzmir ve İstanbul'a götüren Tokat ve Kayseri tüccarları bundan böyle Samsun limanını kullanmaya başladı.¹⁴ Bunun yanında 1838 ticaret anlaşmasının Osmanlı tarım ürünleri üzerindeki tekeli kaldırmasıyla Samsun bölgesi Avrupa ticaretine açıldı. 1846 yılında hububat ihracatı konusunda yapılan düzenlemeler bu bölgeyi tarım ürünleri ihracatı için daha önemli bir hale getirdi.¹⁵ Samsun'un ticari potansiyelinin bu yükseliş sürecini şehirdeki ilk İngiliz konsolosluk vekili olan R. W. Stevens'in raporlarından da izleyebilmekteyiz.¹⁶ Bu raporlara göre, 1841'de 121.000 sterlin olan ihracat 1849'da 280.000 sterline yükseldi.¹⁷ İthalat açısından bakıldığında ise 1842'de 122.000 sterlin olan ithalat 1852'de üç kat artarak 329.000 sterline yükselmişti. Bu yükselen ticarete ihraç mallarını başta tütün olmak üzere mısır, un ve bakır; ithal mallarını da İngiliz manifaturaları, kahve ve tuz oluşturuyordu.¹⁸ Coğrafi konumu itibarıyla Trabzon'dan daha kolay bir kara ulaşım imkânına sahip olan Samsun limanı İstanbul'dan gelen mamul malları Amasya, Sivas ve Kayseri'ye kadar göndermekte karşılığında da iç kısımların ürünlerini ihraç etmekteydi.¹⁹ Temelde tarım ürünlerine dayalı olan bu ihracat zaman zaman rekolteadaki değişimlere göre azalmalar gösterebilmekteydi. Mesela 1852 yılında mısır hasadının kötü olması aynı sene mısır ihracatının yapılmasını engellemiş ve şehrin toplam ihracat oranını düşürmüştür.²⁰ Özellikle Fransa'ya yapılan ihracat açısından bakıldığında ipek ve ipek kozası ihracatında bu dönemde belirgin atışlar görülmeye başlanmıştı.²¹

Yüzyılın ikinci yarısına baktığımızda ise Kırım Savaşı'nın Samsun ticareti üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülür. Yüksek tarımsal üretim potansiyeli ile Samsun bölgesi, savaş döneminde müttefik orduları için önemli

¹⁴ A. Üner Turgay, *International Politics, Economic Development and Social Change in Trabzon in the Nineteenth Century*, Unpublished Phd Dissertation, University of Wisconsin-Madison, Wisconsin 1976, s. 117-118.

¹⁵ A. Üner Turgay, "Ottoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century", *Economie et Sociétés dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- début du XXe siècle)*, dir. J.-Louis Bacqué-Grammont, P. Dumont, Paris 1983, s. 304.

¹⁶ Bu konuda 1841 yılı verileri için bkz. Çağlayan, *a.g.m.*, s. 283-298; 1842 yılı verileri için bkz. Metin Niyazi Köse, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Samsun Limanı'nda İthalat ve İhracat", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canık*, c. I, ed. Osman Köse, Ankara 2013, s. 104-116.

¹⁷ Issawi, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁸ Filiz Dıñoğlu, *XXI. Yüzyıl Karadeniz'inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 68; Turgay, *a.g.t.*, s. 117-118.

¹⁹ *Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE), Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN), Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Fransız Maslahatgüzârına, Trabzon, 21 Ocak 1837. (AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde tasnifi bundan sonra « AMAE, CADN, Tébizonde » şeklinde gösterilecektir).*

²⁰ *Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review*, 27 (1852), s. 28-34.

²¹ Turgay, *a.g.t.*, s. 117-118.

bir tedarik merkezi haline gelmişti.²² Örneğin, savaşın başladığı 1853 yılında Samsun'a gelen İngiliz gemilerinin sayısı 26 ve tonajları ise 14.105 ton civarındaydı. Bu gemilerin yaptığı ithalatın değeri 30.100 ve ihracatın değeri 45.378 sterlindi. Savaşın sonu olan 1856'da bu rakamlar 167 gemiye, 174.986 ton toplam tonaja çıktı. İngiliz buharlı gemilerinin yaptığı ithalat 319.926 ve ihracat da 220.749 sterline yükseldi. 1856 yılında Samsun limanına giren yerli yabancı toplam 433 buharlı gemi, 702.418 sterlinlik bir ihracat; 581.917 sterlinlik bir ithalat gerçekleştirdi. Savaşın ticarete kattığı ivmeyi savaş sonrasındaki verilerden de anlamak mümkündür. Zira 1860 yılında tüm buharlı ve yelkenli gemilerin Samsun limanına yaptıkları ithalat 451.858; ihracat ise 510.182 sterline geriledi.²³ Böylece Samsun Kırım Savaşı'yla 1840'lardan itibaren gösterdiği istikrarlı yükselişte yeni bir devreye girdi.

Trabzon gibi Samsun'un da uluslararası ticarete öne çıkması burada yeni diplomatik temsilciliklerin kurulmasına vesile oldu. Bu bağlamda bu makalenin amacı Samsun'un önem kazanması sürecinde şehirde bir Fransız konsolosluk biriminin kuruluş sürecini incelemek ve Fransız arşiv kaynaklarından şehrin durumuna dair bazı tespitler yapmaktır. Konumuz itibarıyla Samsun'a olan Fransız ilgisini takip edebileceğimiz yegâne kaynaklar elbette Fransız arşiv kaynaklarıdır. Çalışmada da görüleceği üzere, bu kuruluş süreci büyük oranda Trabzon'daki Fransız konsolosların gerek dışişleri gerekse de elçilik ile yaptığı yazışmalara dayanarak ortaya konulmuştur. Bu yazışmalar bize Fransızların Samsun'a olan ilgilerinin burada bir temsilcilik açılana kadarki dönemini yansıtmaktadır.²⁴ Bunun yanında çalışmanın ikinci kısmında Samsun'daki ilk Fransız konsolosluk görevlisi Doulcet'nin yaptığı yazışmalardan ve diğer kaynaklardan hareketle şehrin durumuna dair bazı tespitler yapılmıştır.²⁵

²² Abidin Temizer, "Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde Samsun'un Yeri", *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, c. III, ed. M. Aydın-B. Şişman-S. Özyurt-H. Atsız, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012, s. 687-691.

²³ J. L. Farley, *The Ressources of Turkey*, London 1862, s. 128-130; İngiliz konsolosluk kaynakları da 1853-1856 arasındaki bu yüksek rakamların savaşın sonrasında devam etmeyeceğini belirtiyordu. Zira Sinop'taki ticaret savaşın sona ermesiyle eski sönük günlerine dönmüştü. Bu durumda Samsun'daki ticarin geleceği için bayındırlık faaliyetleri ve özel bazı çabalar gerekliydi. Bkz. Baskıcı, *a.g.m.*, s. 489-502.

²⁴ Metin içinde de görüleceği gibi burada temel kaynağımız, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin La Courneuve'deki (*Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, CADC*), *Correspondance consulaire et commerciale* (CCC) ve Nantes'daki merkezinde yer alan *Ambassade, Constantinople, Série D* tasnifindeki Trabzon dosyalarıdır.

²⁵ Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin (*Archives du ministère des Affaires étrangères*) Nantes'taki arşiv merkezinde, *Archives des postes diplomatiques* tasnifinde "Samsoun" adlı bir tasnif bulunmakta ve bu tasnif altında 5 dosya yer almaktadır. Bu dosyalardan ilki elçilikten ve dışişlerinden gelen genelgeleri, ikincisi ve üçüncüsü 1863-1909 yılları arasında Samsun'daki konsolosluk acentesi ile Trabzon'daki konsolosluk arasındaki kısa yazışmaları, dördüncüsü ise

I. Samsun'da Konsoloslukların Açılması ve Fransız Konsolosluğu

Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerinin yeni bir döneme girdiği 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde karşımıza çıkan en önemli kurumlardan biri de bu bütünleşmenin birer aracı olan konsolosluklardır. Güney Karadeniz limanları göz önüne alındığında, eyaletin merkezi olan Trabzon'un her zaman yabancıların konsolosluk açmak istedikleri ana merkez olma özelliğini sürdürdüğü görülür. Fakat bu yabancı ilgisi sadece Trabzon üzerinde yoğunlaşmadı. Genelde Trabzon'daki konsolosluk merkezine bağlı olarak diğer sahil şehirlerinde de temsilcilikler açıldı. Bunlar genellikle konsolosluk yardımcılığı (*vice-consulat*) veya konsolosluk memurluğu (*agent consulaire-consular agent*) şeklinde daha alt birimlerdi. Burada konumuz itibarıyla Samsun'a döndüğümüzde elimizdeki bilgilere göre ilk hamlenin İngilizler tarafından yapıldığını görmekteyiz. 1830'da James Brant'ın Trabzon'a konsolos tayin edilmesinden sonra İngilizler bölgedeki konsolosluk ağını hızlı bir şekilde geliştirmeye başlamışlardı.²⁶ Brant 1836'da konsolosluğun merkezini Erzurum'a taşımış ve Trabzon'daki konsolosluk yardımcı statüsüne indirilmişti. Brant bu süreçte İngiliz hükümetine Batum ve Kayseri'de de konsolosluklar kurulmasını tavsiye etti.²⁷ Bu doğrultuda Frederick Guarracino 1840'da Batum konsolos yardımcısı,²⁸ Henry Suter de

---

1873-1914 arası kapsayan ticari yazışmalar ve istatistikleri ve sonucunu da acentenin şansölye kısmı ile ilgili belgeleri ihtiva etmektedir. Bkz. *AMAE, CADN, Archives des postes diplomatiques, Samsoun, Tome 1-5, 1862-1914*; Bu tasnif yanında, yine aynı merkezde yer alan *Constantinople, Ambassade, Série D* kataloğunda bir "Samsoun" dosyası yer almaktadır. Bu dosya, Samsun'daki konsolosluk acentesinin açılmasından bu acentenin elçilik yerine Trabzon'daki konsolosluğa bağlandığı 1868'e kadar olan yazışmaları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Samsun'un durumunu inceleyecek olduğumuz bölüm için yegâne kaynağımız bu Samsoun dosyasıdır. Bkz. *AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Samsoun, 1857-1893*. (Bu tasnif bundan sonra «*AMAE, CADN, Samsoun*» şeklinde gösterilecektir); Bu tasniflerin dışında Samsun'daki konsolosluk acentesinin bağlı olduğu Trabzon konsolosluk arşivinde Samsun ile alakalı başka pek çok belge, özellikle de ticari istatistikler yer almaktadır. Bkz. *AMAE, CADN, Archives des postes diplomatiques, Trébizonde, Tome 83, Tableaux de commerce (1885-1899), phylloxera (1890-1907)*; Tome 84, *Rapports commerciaux, statistiques des exportations et importations*; Samsun hakkında Fransız arşiv kaynakları hakkında bir değerlendirme için bkz. Özgür Yılmaz, "Samsun-Canik Tarihi Açısından Fransız Arşiv Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *III. Uluslararası Canik Sempozyumu: Canik-Samsun ve Değerleri*, 23-26 Ekim 2013, Samsun. (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi)

²⁶ *BOA. Hatt-ı Hümayûn (HAT.)*, 1178/46520, 29/Z /1245/ 21 Temmuz 1830; David Wilson, "List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and its former territories, from the sixteenth century to about 1860", ([http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf)), s. 20.

²⁷ *Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review*, 27 (1852), s. 28-34.

²⁸ Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire*, s. 18.

1841’de Kayseri konsolosu oldu.²⁹ Bu dönemde İngiliz ticareti için yükselen önemi sayesinde Samsun da İngilizlerin dikkatini çekmeye başladı. İngilizlerin Samsun’a yönelmelerini ve burada bir konsolosluk kurma sürecini Trabzon’daki Fransız konsolosların raporlarından izlemek mümkündür. 12 Nisan 1838 tarihli yazışma bizim Fransız kaynaklarında karşılaştığımız ilk belgedir. Trabzon’daki Fransız konsolosu Outrey raporunda şu hususlar üzerinde durmaktaydı:³⁰

“Samsun birkaç zamandan beri Karadeniz’deki en önemli liman haline geldi. Bunun nedeni Samsun’un Anadolu’daki Osmanlı ordusu için İstanbul ile olan yol üzerinde bulunmasıdır. İngilizler şimdilerde burada bir konsolosluk kurmayı planlamaktadır. Erzurum’daki İngiliz konsolosu Brant daha önce Trabzon’da da yaptığı gibi buraya konsolos olarak atanacak olan kişiyi seçmek ve atamakla görevlendirilmiştir ve Samsun’dadır. Burada seçeceği kişi bu bölgeyi ve dilini bilen ve konsolosluk görevini yerine getirebilecek biri olacaktır. Bu kişiye 350 sterlin ücret, konsolosluğu tesis etme ücreti olarak 300 sterlin ve Trabzon ve Erzurum’daki konsolosluklarda olduğu gibi ticaret yapma yetkisi verilmiştir”

Bu erken girişime rağmen bunun sonuçlanmadığı anlaşılmaktadır. Zira Fransız konsolosluk raporlarına göre konsolosluğun tesis edilme tarihi 1841’dir. Outrey elçiliğe yazdığı raporda, İngilizlerin Stevens’ı yedi bin frank maaşla ve ticaret yapma yetkisiyle Samsun’a konsolos yardımcısı (*Vice-consulat*) olarak tayin ettiklerini belirtirken özellikle bu konsolosluğun Trabzon, Erzurum ve Musul’dan sonra İngilizlerin bu bölgede açtıkları dördüncü konsolosluk olduğunu vurguluyordu.³¹ Outrey’nin yazışmalarının da gösterdiği gibi Fransızlar, 1830’lardan itibaren tüccar-konsolos olarak görev yaparak hem ticaretlerini hem de siyasi etki alanlarını genişletmeye çalışan İngilizlerin konsolosluk ağını yakından takip etmekteydi.

Outrey’nin de belirttiği gibi, burada üzerinde durmamız gereken nokta, atanan konsolosların ticaret yapma yetkisi olan tüccarlar olmalarıydı. 1803’ten beri Malta’ya yerleşmiş olan William Stevens’in oğulları olan Stevens kardeşler (Georges, Richard White ve Francis Stevens) James Brant’ın İran’daki ticari faaliyetlerinde yer almışlardı. Francis Stevens Trabzon’a konsolos yardımcısı atandığı 1841’de kardeşi Richard White ise aynı görevle Samsun’a gönderilmişti.³² Richard White bu görevini Tebriz’e konsolos tayin

²⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul 2004, s. 56-57.

³⁰ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Outrey’den Baron Roussin’e, Trabzon, 12 Nisan 1838.

³¹ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Outrey’den Compte de Pontois’ya, Trabzon, 18 Mart 1841.

³² *BOA*, Sadaret Düvel-i Ecnebiye Kalemî (A.DVN. DVE), 3/A/81, 26 S 1257/19 Nisan 1841; *BOA*, İrade Hariciye, (İ. HR.) 10/482, 11 Ra 1257/3 Mayıs 1841; Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire*, s. 19-20; Stevens görevine başladıktan sonra

edildiği 1846'ya kadar devam ettirdi. Yerine ise bu kez Mart ayında Batum'da görevli ve yine tüccar olan konsolos yardımcısı Frederick Guarracino konsolos vekili oldu.³³ Guarracino bir yıl sonra İsveç ve Norveç devletleri tarafından da Samsun konsolos vekili tayin edildi³⁴ ve görevini Girid'e tayin edildiği 1860'a kadar devam ettirdi.³⁵ Guarracino'nun yerine Edward Barker Sinop ve Samsun konsolosu olarak tayin edildi.³⁶ İlerde de göreceğimiz gibi Barker, İngilizler tarafından Samsun'a tayin edilen son görevli oldu. Barker'a kadar şehirdeki Fransız çıkarları İngiliz konsolosları tarafından gözetiliyordu. Fakat İngiliz konsolosluğunun ilga edilmesinden sonra bu kez Fransız konsolosları İngilizlerin şehirdeki temsilcileri haline geldi.

1851 yılı itibarıyla Samsun'da bir Avusturya konsolosu bulunuyordu. Fakat Karadeniz'deki deniz taşımacılığın büyük bir payını gerçekleştiren Avusturya'nın Lloyd şirketinin Samsun'a da düzenli olarak uğraması ve Samsun'da da Avusturyalı tüccarların olmasından dolayı şehirde daha önce hem bu şirketin acenteliğini yapacak hem de bu tüccarları himaye edecek bir Avusturya temsilciliği için girişimlerde bulunulmuştu.³⁷

1850'de Samsun'da açılan yabancı temsilciliklerinden bir diğeri de Sicilyateyn konsolos vekilliği oldu.³⁸ Kırım Savaşı sonrasında Samsun'un artan önemine paralel olarak şehirdeki konsoloslukların sayısı da artmaya başladı. 1857'de Rusya;³⁹ iki sene sonra da, 1859'da bu kez İran Samsun'a bir konsolos (kerpezdar) tayin etti.⁴⁰ 1867'de bu kervana Amerika da katıldı ve

---

Samsun ve çevresindeki ticari potansiyel hakkında geniş bir rapor kaleme almıştı. Bu raporlar incelendiğinde burada yer alan verilerin 1841 yılının ikinci yarısı hakkında olduğu görülmektedir. Bu da yukarıda Fransız kaynaklarından da teyit ettiğimiz gibi Stevens'in Mart ayında görevine başlamasından kaynaklanmış görünmektedir. Bkz. Çağlayan, *a.g.m.*, s. 283-298.

³³ BOA, Sadaret Mühime Evrakı (A.DVN. MHM.), 2/A/75, 11 Ca 1262/7 Mayıs 1846; BOA, A. DVN. DVE. 5C/99, 15 Ca 1262/11 Mayıs 1846; AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 5, Clairambaut'dan Bourgueney'ye, Trabzon, 30 Mart 1846; Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 70-71.

³⁴ BOA, İ. HR. 41/1940, 16 Ş 1263/30 Temmuz 1847.

³⁵ BOA, A. DVN. DVE. 25B/62, 7 M 1277/26 Temmuz 1860.

³⁶ BOA, A. DVN. MHM. 32/84, 1277/1860; BOA, A. DVN. DVE, 92/4557, 3 R 1277/19 Ekim 1860. Ne kadar Guarracino'dan sonra Barker'ın konsolosluğa tayin edildiği belirtilse de bu iki konsolosun görev süresi arasında bu görevi vekâleten yürüten St. Vincent Lloyd ve Kühn gibi görevlilerin olduğunu da belirtmek gerekir. Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire*, s. 19-20; Accounts and Papers (A&P), 1860, vol. 65, Report by Mr. Kühn, British Acting Consul at Samsoun, on the trade of that Port for the Year 1858, s. 59.

³⁷ BOA, Cevdet Hariciye (C. HR.), 95/4735, 27 R 1263/ 14 Nisan 1847; BOA, Hariciye Mektûbi Kalemî (HR. MKT.), 47/90, 4 Za 1268/20 Ağustos 1852.

³⁸ BOA, C. HR. 172/8597, 5 R 1266/18 Şubat 1850.

³⁹ BOA, İ. HR. 144/7599, 14 Za 1273/6 Temmuz 1857; Rusların bu atamasını Güney Karadeniz limanlarında seferlere başlayan *The Russian Steam Navigation and Trading Company of Odessa*'nın buharlı gemilerinin altyapısı için atılmış bir adım olduğunu düşünmek mümkündür. Turgay, *Trabzon*, s. 58-59; Baskıcı, *a.g.m.*, s. 489-502.

⁴⁰ BOA, İ. HR. 169/9110, 29 Za 1275/30 Haziran 1859; İran konsolosluğu veya Kerpezdarlığı için ayrıca bkz. Osman Köse, "19.Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk

şehre Amerikan konsolos vekili de tayin edildi.⁴¹ Örneklerde de görüldüğü gibi Samsun'daki bu yabancı temsilciler genellikle konsolos vekili veya görevlerini fahri olarak yapan konsolosluk memurlarıydı. Bundan dolayı zaman zaman bir konsolos başka bir ülkenin temsilcisi de olabiliyordu. Mesela 1866'da Samsun'da konsolosluk memuru olan Caravel aynı zamanda İsveç ve Norveç konsolos yardımcısıydı ve Yunan hükümetinin de çıkarlarını gözetmekteydi.⁴² Fransa'nın konsolosluk görevlisi olacak Doulcet de şehirdeki İngiliz çıkarlarını gözetmekle görevlendirilmişti ve görevinde bulunmadığı dönemlerde yerine Avusturya konsolos vekili Montovani'yi vekil bırakıyordu.⁴³ Böylece alt konsolosluk birimleri vasıtasıyla olsa da, özellikle de Kırım Savaşı'nın ortaya çıkardığı ticaret hacmi yabancıların ilgisini daha fazla Samsun üzerine yöneltti. Bunun yanında savaş sonrasında yeni buharlı gemi şirketlerinin de bu sulara görünmeye başlaması bu diplomatik temsilcilik ağının genişlemesine de hizmet etti.

Trabzon'dan sonra hızlı bir gelişim sürecine giren Samsun'da bir Fransız konsolosluk birimi kurulması süreci aslında 1830'lu yıllardan itibaren başlamıştı. Fransızların Samsun'a olan ilgilerin Trabzon'daki Fransız konsolosların raporlarından da görmek mümkündür. 1836 yılı ticaret ve denizcilik raporunda Outrey Samsun ve Sinop limanlarının durumu ve Fransızların bu limanlarda temsilcilikler açması gerektiği hakkında şu değerlendirmeler yapıyordu:⁴⁴

“Sinop ve Samsun şehirlerinin ticareti çok önem kazanmaya başladı. Bu şehirler İstanbul'dan her türlü mamul ticaret maddesi ve kolonyal mallar almış ve bunları Sivas, Amasya ve Kayseri'ye kadar göndermişlerdir. Karşılığında da iç kısımlardan yün, keten tohumu, ceviz ve zambak almıştır. Bu malların nakliyesi deve sırtında yapılır ve bu şekilde Trabzon'daki dağlık ve dik araziyle mukayese ettiğimizde daha az nakliye masrafı ortaya çıkmaktadır...Buradaki konsolosluk (Trabzon) her zaman Erzurum, Sinop ve Samsun'da konsoloslukların açılmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu konudaki gerekliliği ve özellikle de Erzurum'dakini sıklıkla sayın bakana gösterdim. Erzurum'da Rus ve İngilizlerin konsolosu vardır.”

---

ve Hüseyiniye (Acem) Tekkesi”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canık*, c. I, Samsun 2013, s. 165-177.

⁴¹ BOA, İ. HR. 223/13047, 9 L 1283/14 Şubat 1867.

⁴² AMAE, CADN, Samsoun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 16 Ağustos 1866.

⁴³ AMAE, CADN, Samsoun, Elçilikten Montovani'ye, Tarabya, 3 Haziran 1865; Mayıs 1868'de elçilikten üç aylık izin isteyen Doulcet yerine vekalet etmek için Samsun'daki en eski konsolosluk görevlisi olan Rus konsolos yardımcısı Cacace'yi veya Avusturya konsolos yardımcısı Séput'yu elçiliğe tavsiye etmişti. Elçilik ise daha sonra Doulcet'ye, yerine vekil olarak Séput'yu bırakacağını bildirdi. AMAE, CADN, Samsoun, Doulcet'den Bourée'ye, Samsun, 19 Mayıs 1868; Aynı Dosya, Elçilikten Doulcet'ye, Samsun, 8 Haziran 1868.

⁴⁴ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 3, Outrey'den Fransız Maslahatgüzârına, Trabzon, 21 Ocak 1837.

Fransız konsolosunun Samsun hakkındaki yazıları bununla sınırlı değildi. Nisan 1838 yılı raporunda Outrey bu kez Samsun'un Anadolu ticareti için gündün güne artan önemine tekrar vurgu yapmakta ve İngilizlerin burada konsolosluk açma projelerinden bahsetmekteydi⁴⁵ Outrey'nin Samsun'da bir Fransız konsolosluk acentesinin açılması konusundaki ısrarı, bir bakıma burada Fransızların ticari faaliyetlerinin önemine işaret etmektedir. Özellikle de Amasya'da ticaret yapan Fransız tüccarları bulunmaktaydı ve burada Fransa'nın ilgisini çeken bir ipek üretimi söz konusuydu. Bunun yanında Samsun'dan Avrupa'ya ihraç edilen ve Fransız tüccarların ilgilendiği diğer bir kalem de sülüktü. Sülük ticaretinden elde edilen kâr 1838 yılında pek çok Avrupalıyı Samsun'a çekmişti.⁴⁶ Bu şekilde Samsun'da Fransız tüccarlarının artması Fransız konsolosu Outrey'nin, burada bir konsolos yardımcısı atanması hakkındaki ısrarını yenilemesine neden olmuştur. Buna ilâveten, Outrey ticari önemi bu şekilde yükselen Samsun'daki gelişmelerden yeterince haberdar olamamaktan şikâyet ediyordu. Bu engeli ortadan kaldırmak isteyen konsolos 1840 yılında Samsun'daki gelişmeleri kendine bildirebilecek bir görevli buldu. Bu görevli birkaç seneden beri Samsun'da buharlı gemilerin hizmetinde çalışan ve “*barataire*”⁴⁷ olan İzmirli Mille'ydi. Mille'nin Samsun'da konsolosluk görevlisi olabileceği konusundaki teklifini alan Outrey elçilikten Mille ile yazışmalar yapması konusunda izin talep etti.⁴⁸ Outrey'nin bu talebi 17 Eylül 1840'da gelen elçilik yazısı ile onaylandı ve konsolos Samsun'daki bu Fransız ile yazışma konusunda yetkilendirildi.⁴⁹ Konsolosun Samsun'daki bu görevli ile aldığı yetkiye istinaden yazışmalar yapmaya başladığı anlaşılmaktadır. Zira Outrey buradan aldığı mektupları elçiliğe gönderdiği yazılara eklemeye başlamıştı. Bunlardan belki de konumuz açısından ilginç olanı ise Samsun'a atanan İngiliz konsolos yardımcısı R. W. Stevens'in göreve başlaması ile ilgilidir. Buna göre Stevens, Samsun'da yöneticiler tarafından iyi bir şekilde karşılanmamıştır. Hatta paşa Stevens'in görevine başlama töreninde bulunmamak için küçük bir seyahate çıkmıştı.⁵⁰

⁴⁵ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Outrey'den Baron Roussin'e, Trabzon, 12 Nisan 1838.

⁴⁶ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Outrey'den Compte de Pontois'ya, Trabzon, 29 Ocak 1840.

⁴⁷ Fransız arşiv belgelerinde Barataire kelimesi *berattan* gelmekte ve berat sahibi olanları nitelemektedir. Bkz. Marie-Carmen Smyrnelis, *Une société hors de soi, identités et relations sociales à Smyrne aux XVIIIe et XIX siècles*, Paris 2005, s. 346.

⁴⁸ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Outrey'den Compte Pontois'ya, Trabzon, 25 Ağustos 1840.

⁴⁹ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Elçilikte Outrey'ye, Tarabya, 17 Eylül 1840; Outrey sadece Samsun'da değil Erzurum'da buradaki gelişmeleri kendisine bildirecek bir görevlinin atanmasını istemişti. 23 Eylül tarihli elçiliğe teşekkür yazısından buraya da bir görevli ki bu bizzat konsolosun kendi oğlu olan Adolphe'dur, göndermekle yetkilendirildiğini anlamaktayız.

AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 4, Outrey'den Compte Pontois'ya, Trabzon, 23 Eylül 1840.

⁵⁰ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 4, Outrey'den Pontois'e, Trabzon, 20 Temmuz 1841.

Samsun'daki Fransız varlığını arttıran bir diğer kesim de Katolik misyonerlerdi. Kapuçin misyonerleri Rusların Gürcistan'a girmesinden sonra buradan çıkarılmış ve Karadeniz sahillerine yerleşmişlerdi. Haziran 1845'te Gürcistan'dan gelen iki Kapuçin misyonerinden biri Samsun'a diğeri de Sinop'a yerleşti.⁵¹

Bu süreçte arşiv belgeleri içinde Fransızların Samsun'a yönelik ilgilerini yansıtan daha önemli belgelerle karşılaşmaktayız. Trabzon'daki Fransız konsolosu Clairambault Mart 1845'te Canik Sancağı hakkında uzun bir rapor hazırladı.⁵² Clairambault bu raporda Canik'in coğrafi yapısını, Hazinedaroğullarının idaresini, vergi ve nüfusunu, tarımsal ürünlerini, sülük ticaretini, sancağa bağlı başlıca şehirleri ve belki de Fransızlar için hepsinden daha önemli bir konuyu, "*Samsun'un ticari geleceğini*" inceledi. Konsolos burada, parlak bir ticari geleceğe sahip olan Samsun'un birkaç sene içinde Trabzon ile rekabet edebilecek bir duruma geleceğini ve Samsun'un yükselişini hiçbir şeyin engelleyemeyeceğini özellikle vurguluyordu. Konsolos, Samsun'un, Trabzon'un tersine herhangi bir rakibi olmadığını ve sahip olduğu coğrafi konumu ve zenginliği sayesinde Avrupa ile yapılacak yüksek bir ticaret potansiyeli olduğunu belirtiyordu. Konsolosa göre bu yükselişte buharlı gemilerin seferlere başlaması da etkiliydi. Ayrıca Samsun'u iç kısımlara bağlayan Sivas, Malatya ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a kadar uzanan yol Türkiye'deki en iyi karayoluydu. Avrupa endüstrisinin ürünleri ile rekabet edemeyecek olan Anadolu'nun yerli ürünleri, bu geniş pazarı Avrupa ürünlerine bırakacağını da belirten Clairambault özellikle İngilizlerin Kayseri ve Samsun'daki konsolosluklarına işaret ederek, İngiltere ile rekabet edebilecek olan Belçika'nın da yakın bir zamanda Samsun'da bir konsolosluk açacağını dile getiriyordu.⁵³ Buradan da anlaşılacağı gibi Clairambault Samsun'un önemi çerçevesinde İngilizlerin faaliyetlerine değinirken aslında Fransızların izlemesi gereken yolu da üstü kapalı olarak ima etmekteydi. Nitekim bu durumu konsolosların daha sonraki yazışmalarında da görmekteyiz.

Samsun'da bir Fransız konsolosluğunun eksikliği 1846 yılında bir kez daha hissedildi. Arpa alımı konusunda talimatlar alan Clairambault, bu malın alınabileceği en önemli mahallin Samsun olduğunu; fakat bu durumda Samsun'da bir Fransız temsilciliğinin olmamasının bir eksiklik olarak yeniden ortaya çıktığını belirtiyordu. Bunun yanında Samsun'daki İngiliz konsolosu Bağdat ve Musul'daki meslektaşları ile yapılan yazışmalarda önemli bir ara

⁵¹ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'da Bourgueney'ye, Trabzon, 3 Haziran 1845.

⁵² *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 5, "*Rapport Historique sur la Province du Djénik et son commerce*", Clairambault'dan Guizot'ya, Trabzon, 18 Mart 1845.

⁵³ "*Rapport Historique sur la Province du Djénik et son commerce*".

görev görmekteydi. Bundan dolayı Clairambault Samsun'da bir Fransız konsolosluğunu “zorunlu ve acil” bir hamle olarak niteliyordu.⁵⁴

Samsun'da Fransız konsolosluğunun kurulması sürecinde etkili olan diğer bir gelişme de Fransızların Samsun'dan tütün alımı yapmaya başlamalarıdır. Bilindiği gibi tütün Samsun'un ihracata yönelik en önemli malıydı. 1841 yılı ihracat rakamlarına göre ihraç edilen tütünün miktarı 6.044 balyaydı.⁵⁵ Bu haliyle tütün ihracat potansiyeli en yüksek ürün özelliğindedi. Bundan dolayı bölgenin bu üretim potansiyeli yabancıların da ilgisini çekmiştir. Fransızların Samsun'dan tütün alımı konusunda karşımıza çıkan ilk belge 1844 tarihlidir. Buna göre Paris Tütün İdaresi Trabzon'daki konsolos Clairambault'dan idarenin hesabına Samsun'dan birkaç bin balya tütün alınmasını ve Marsilya'ya gönderilmesini istemektedir.⁵⁶ Clairambault'nun, bunu yapmaya yetkisinin olup olmadığına ilişkin yazısına elçilikten gelen 10 Mayıs 1844 tarihli cevabi yazı, Clairambault'nun tütün idaresi adına tütün alımı yapmasının önünde bir engel olmadığını bildiriyordu.⁵⁷ Bu deneme alımları zamanla daha yüksek ölçekte yapılmaya başlandı. 1847 yılında yine konsolosluk raporlarından öğrendiğimize göre Paris Tütün İdaresi konsolos Clairambault'yu Samsun'dan 60 bin kilo tütün alımı konusunda yetkilendirmişti. Clairambault'da bu alım işini gerçekleştirmek için Outrey'yi Samsun'a göndermiş ve bu tütünün sevkiyatı sırasında da Samsun'da bulunmayı düşündüğünü elçiliğe bildirmiştir.⁵⁸ Burada da görüldüğü gibi tütün, Fransız ticareti için Samsun'daki en önemli ürün haline gelmişti. Hatta 1851 yılına kadar Samsun'da üretilen tütün Avusturyalı, İngiliz ve Fransız tüccarlar tarafından doğrudan alınmaktaydı. Bu tarihten sonra yerli tüccarlar aracılığı ile tütün alımı yapılmaya başlanmıştı.⁵⁹ Tütünün Fransızlar için önem kazanması Samsun'a Fransız tüccarları çekmeye başladı. Dolayısıyla buradaki Fransızların gerek ticari işlerini gerekse de hukuki işlerini düzenlemek için bir Fransız temsilciliğine olan ihtiyaç daha da arttı.

Clairambault'nun 21 Ekim 1846 tarihli raporunda dile getirdiği üçüncü bir gerekçe de Fransız buharlı gemileri hakkındaydı. Burada öne çıkan, La Compagnie Rostand'ın 1846 Ocak'ından itibaren İstanbul-Trabzon arasında buharlı gemi seferlerini başlatmak niyetinde olmasıydı. Bu nedenle konsolos, Samsun'da bir Fransız konsolosluğunun (konsolos yardımcısı) olması gerek-

⁵⁴ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Guizot'ya, Trabzon, 21 Ekim 1846.

⁵⁵ Çağlayan, a.g.m., s. 287.

⁵⁶ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Bougueney'ye, Trabzon, 6 Mayıs 1844.

⁵⁷ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 5, Elçilikten Konsolosluğa Genelge. Trabzon, 10 Mayıs 1844.

⁵⁸ AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Baron de Bourgueney'e, Trabzon, 5 Şubat 1847.

⁵⁹ M. Yavuz Erler-Kerim Edinsel, “Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/18 (2011), s. 234.

tiğini; aksi takdirde korumasız bir durumda kalacak olan Fransız gemilerinin, İngiliz Oriental and Peninsular Company'nin gemileriyle yapacağı rekabette, bir Fransız şirketine engel olmak için tüm vasıtaları kullanan İngiliz konsolos yardımcısının engelleri ile karşılaşabileceği endişesini dile getiriyordu.⁶⁰

Aslında Clairambault'ya göre bu taleplerini yerine getirecek görevli çok uzakta değildi. Konsolos Samsun'da bu görevi yerine getirebilecek görevli olarak kayın biraderi Amedée Outrey'i⁶¹ belirlemişti. Clairambault, Amedée Outrey'nin doğu dillerini mükemmel bir şekilde konuşan ve bölgede değişik nedenlerle seyahatler gerçekleştiren biri olarak babasından aldığı eğitim ve yerel otoriteler ile olan sıcak ilişkileri vasıtasıyla Samsun'daki bu görevin hakkını vereceğini ifade ediyordu.⁶² Nitekim yukarıda da değindiğimiz gibi Fransızlar için Samsun'dan tütün alımı konusunda Clairambault Outrey'yi görevlendirerek Samsun'a göndermişti.

Samsun'da Fransız konsoloslughuna olan ihtiyaç yine 1846 yılında ortaya çıkan bir gelişmeyle daha da pekişmiştir. Samsun'daki Fransız vatandaşlarının durumu doğrudan ilgilendiren gelişme ise şehirdeki İngiliz konsolosunun tutumuydu. 21 Ekim tarihli yazıya göre o tarihe kadar büyük devletlerin Samsun'da bulunan vatandaşlarının pasaportlarını İstanbul'daki genel konsolosluktan aldığı bir yetki ile kabul eden İngiliz konsolos vekili Frederick Guarraccino bundan sonra sadece İngiliz pasaportlular ile ilgileneceğini belirtmişti. Bu durum Samsun'da bulunan Kapuçinleri, şehirde ikamet eden ve şehre gelip giden diğer Fransız tüccarları korumasız bir duruma sokmuştu.⁶³ Aslında bu karışıklığın ana nedeni İngiliz konsolosunun birkaç devletin konsolosluk hizmetini fahri olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı

⁶⁰ *AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Guizot'ya, Trabzon, 21 Ekim 1846*; Aslında burada Clairambault'nun endişeleri yerindeydi. Zira Karadeniz'de buharlı gemileri ilk kez tanıtan İngilizler 1846'da Oriental and Peninsular Company'nin gemilerini İstanbul-Trabzon hattında seferlere koyarak önemli bir atılım yapmıştı. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986), Samsun 1998, s. 100.

⁶¹ Bu görevlinin tam adı Pierre Charles Maximilien Amédée Outrey'dir. Soyadından da anlaşıldığı gibi Outrey Trabzon'da daha evvel konsolos olan Georges Outrey'in oğluydu. Clairambault ise Georges Outrey'nin damadıydı. Clairambault Amedée Outrey için Nisan 1846'dan itibaren elçilik vasıtasıyla Dışişleri tarafından uygun bir görevde istihdam edilmesi için aracı olmaya başlamıştı. *AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Bourgueney'ye, Trabzon, 8 Nisan 1846*; Ayrıca bkz. Bkz. Michel Lesure, "La France et le Caucase à l'époque de Chamıl", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 19/1-2 (1978), s. 25; *House of Lords, the Sessional Papers*, 26 (1835), s. 125; *Consuls of "The Dardanelles" and "Gallipoli"*, (levantineheritage.com/pdf/Consuls_of_the_Dardanelles.pdf) (12/02/2014)

⁶² *AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Guizot'ya, Trabzon, 21 Ekim 1846.*

⁶³ *AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Baron de Bourgueney'ye, Trabzon, 27 Ekim 1846.*

ki Fransız konsolosluğunun şehirde nihai olarak kurulmasında da böyle bir gelişme etkili olmuştur.

Bu tür gelişmelerden dolayı 1847 yılında Clairambault Samsun'a bir konsolos yardımcısı atanması konusunu bir kez daha elçiliğe yazdı. Clairambault'nun raporu Samsun'un önemini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktaydı.⁶⁴

“Sayın elçi Samsun ticari bir liman olması itibarı ile günden güne gelişmeye devam etmektedir. Bağdat'tan başlayan ve Anadolu'dan geçen tüm önemli yollar Samsun'a ulaşmaktadır ve Samsun geniş ve yoğun bir bölgenin de limanıdır. Bu liman buralardaki zengin topraklarda yetişen önemli tarım ürünlerini ihraç etmekte ve gelecekte de ihraç etmeye devam edecektir. Buradan bu mallar her yöne sevk edilmektedir. Samsun'un merkez olduğu bu vilayetin kaynakları oldukça önemlidir. Burada tütün, buğday, mısır, arpa ve diğer ürünlerden çok miktarda yetişmektedir. Buralardaki üretim ihracat yapılacak kadar önemlidir. Pek çok kez Rostand Şirketi'nin buharlı gemilerinin Karadeniz'de seferlere başlamaları gündeme geldi. Bundan dolayı Samsun'da bir viskonsüllük kurumunun gerekliliği ortadadır. Bay Amedée Outrey bu ülke hakkındaki engin bilgisi ile bu görevin gerekliliği konusunda beni bilgilendirdi. Bundan dolayı sayın elçi benim bu talebimi dikkate alacağınızı ve departmana bu faydalı ve az maliyetli projenin lehinde yazı yazacağınızı umut ediyorum. Bu proje için tüm harcamalar ve buraya atanacak memurun toplam gideri 5 bin frank olacaktır.”

Clairambault'nun bu ısrarlarına rağmen Mart 1854 yılına kadar sürdürdüğü konsolosluk döneminde tıpkı selefi Outrey gibi Samsun'da bir konsolosluk yardımcısının atanmasına şahit olamadı. Bu kez Outrey ve Clairambault'dan sonra Ponçharra Samsun'a bir görevlinin atanması konusunda elçiliğe raporlar yazmaya başladı. Ponçharra'nın 24 Mayıs 1855 tarihli yazısında diğer devletleri örnek göstererek Samsun'da Fransız konsolosluğunun kurulmasını tekrar dile getirmekteydi.⁶⁵

“İngiliz ve Avusturyalı konsolosluk görevlilerinin bulunduğu Samsun limanının ticari önemi benim burada bir konsolosluk acentesi açılması konusunda departmandan istekte bulunmama neden oldu. Burada açılacak olan konsolosluk acentesi ise karşılık almadan görev yapacak bir konsolosluk olacaktır. Bu durumda sayın maslahatgüzar teklifimi onaylayıp bunu dışişlerinin gerekli departmanlarına göndermenizi isterim. Ayrıca ben bu konuda dışişleri bakanına da isteklerimi ifade etmek isterim. Fransız konsolosluğunun [Trabzon] kendisine bağlı hiçbir konsolosluk görevlisi yoktur.⁶⁶ Bu

⁶⁴ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 5, Clairambault'dan Baron de Bourgueney'ye, Trabzon, 16 Mayıs 1847.

⁶⁵ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 7, Ponçharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 24 Mayıs 1855.

⁶⁶ Burada daha önce Trabzon'daki konsolosların Erzurum, Sinop ve Samsun'da birer konsolosluk açılmasını daha önce dile getirdiklerini görmüştük. Ponçharra'nın 1855 yılındaki bu çağrısına

da Karadeniz'in güney sahillerinde ve özellikle de Samsun'daki çok önemli ticari faaliyetler hakkında doğru bilgilerin elde edilmesini engellemektedir. Bu liman ilerde Fransız çıkarları için çok önemli avantajlar sunabilir. Ayrıca yakında Messageries Nationales şirketi İstanbul ile Trabzon arasında bir buharlı gemi hattı işletmeyi düşünmektedir".

Poncharra 8 Haziran 1855 tarihinde elçiliğe gönderdiği bu teklifin dışişlerinin ilgili birimlerine aktarması nedeniyle elçiye teşekkür ederken bu göreve daha evvel Erzurum'daki konsolosluğun şansölyeliğini birkaç ay yapan M. Simon'un getirilebileceğini belirtmekteydi. Erzurum'daki konsolosluğun şansölyesi olan Simon bölgeyi oldukça iyi bilen biriydi. Eski Versay Agronomik Enstitüsü Öğrencisi ve Fransa Botanik Derneği üyesi olan Simon, Kırım Savaşı döneminde Erzurum Fransız konsolosu Challaye ile Anadolu'nun kolonize edilmesi "*Note sur la Colonisation de l'Asie Mineure*"⁶⁷ ve özellikle Amasya hakkında "*Mémoire statistique sur l'Etat actuel de la Province & de la ville d'Amasia*"⁶⁸ gibi raporlar hazırlamıştı. Poncharra'nın bu isteği doğrultusunda Simon'un daha sonra 1860'da Samsun'a konsolos vekili tayin edildiği görülmektedir; fakat bu bilgi sadece Osmanlı arşiv kaynaklarında yer alır.⁶⁹ Zira Fransız arşiv belgelerinde Simon'un 1860'daki bu konsolosluk vekilliğinden hiç bahsedilmez. İlerde de görüleceği gibi konsolosluk vekilliğinin kuruluş tarihi 1863'tür. Burada muhtemelen daha evvel Outrey'nin talep ettiği gibi, Simon'un Samsun'daki gelişmeler konusunda bir haber kaynağı olarak görevlendirildiğini düşünmek mümkündür.

Samsun'da konsolosluk görevlisinin atanması sürecini olumlu yönde etkileyen diğer bir gelişme de Fransız buharlı gemilerinin de Karadeniz'de seferlere başlaması oldu. Aslında bu, Fransız gemilerinin Karadeniz'deki ilk girişimi değildi. Kırım Savaşı döneminde Messageries Impériales şirketinin gemileri müttefikler için Kırım Yarımadası'na asker ve mühimmat nakliyesi yapmış ve müttefik orduları geri çekilmesinde de önemli görevler üstlenmişti.⁷⁰ Savaşın hemen sonrasında da şirket sivil taşımacılık için imtiyazlar

rağmen 1842 yılında Trabzon'daki konsolosluğun görev sahası dışında, Erzurum'da bir Fransız konsolosluğunun kurulduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu konuda bkz. Özgür Yılmaz, "Erzurum Fransız Konsolosu Challaye'nin Kırım Savaşı'ndaki Misyonu", *Uluslararası Sarıkamış Sempozyumu*, 3-5 Ocak 2013, Sarıkamış, (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi).

⁶⁷ *AMAE, CADN*, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, Tome 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 3 Mart 1854.

⁶⁸ Ministère de la défense (*MD*), Service historique de la Défense (Château de Vincennes), L'État-major de l'armée de Terre, Turquie 1853-1854, Tome 621.

⁶⁹ *BOA*, İ. HR. 173/9488, 11 B 1276/3 Şubat 1860.

⁷⁰ Marie-Françoise Berneron-Couvenhes, *Les Messageries Maritimes L'essor d'une grande compagnie de navigation française, 1851-1894*, Paris 2007, s. 126-127; Fransız Gemilerinin Kırım Savaşı'ndaki etkinliği için bkz. César Lecat Bazancourt, *L'expédition de Crimée: la Marine française dans la mer Noire et la Baltique, chroniques maritimes de la guerre d'Orient*, Amyot, Tome I-II, Paris 1858.

elde etti.⁷¹ Bu bağlamda Trabzon'daki Fransız konsoloslar uzun zamandan beri bu sularda işleyen bir Fransız gemisini görmenin Fransız ticareti için çok faydalı olacağını, bu gemilerin İngiliz gemileri gibi güçlü, tonajlı ve düzenli bir şekilde işlemeleri halinde önemli kârlar elde edeceğini belirtiyorlardı. Aynı şekilde Poncharra başka raporlarında bu kez Lloyd firmasının taşımacılıkta yaptığı yeniliklerin yapılması halinde bu şirket ile sıkı bir rekabete girileceği ve Trabzon-İstanbul hattından başka gemileri olmayan İngiliz firmasının ise bu şirketler ile rekabet edemeyeceğini belirtiyordu.⁷²

Konsolosun bu yöndeki beklentileri sonunda gerçekleşmişti. 29 Mayıs 1857'de yapılan bir sözleşmeyle Messageries Maritimes Şirketi İstanbul-Trabzon arasında bir hat oluşturdu.⁷³ Şirketin Trabzon'a acente olarak atadığı görevli Reboul 3 Haziran 1857 gününde Trabzon'a geldi. Reboul Trabzon'da gerekli işleri yaptıktan sonra Giresun, Samsun ve Sinop'u kapsayan bir seyahate çıktı.⁷⁴ Reboul'un çalışmaları sonunda 1857 yılının sonlarında doğru İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon gibi Karadeniz'in değişik yerlerinde acenteliklerin kurulması ile Messageries Maritimes Şirketi 1858 yılından itibaren seferlere başladı.⁷⁵ Şirketin seferlere başlamasından sonra bu kez de Fransız postalarının alınması ile ilgili bazı sorunlar ortaya çıktı. 26 Haziran 1859 tarihli elçilik yazısına cevaben Trabzon'daki Fransız konsolosu Benedetti, Fransız postalarının alınması ve dağıtılması konusunda Trabzon'da bu işin konsolosluğu şansölyesi tarafından yapıldığını; fakat Samsun, İnebolu Giresun ve Sinop'ta hiçbir konsolosluk görevlisi bulunmadığını ve bu durumun bu bölgelerden emin ve güvenilir bilgiler alınmasına engel olduğunu belirtiyordu. Bu durumda Fransız postalarının buradaki Messageries Maritimes şirketinin acentelerinden başka bir görevli tarafından alınmasından başka bir seçenek kalmıyordu.⁷⁶ Fakat İstanbul'daki Fransız Posta İdaresi Trabzon'daki konsolosluk ile Samsun'da Fransız çıkarlarını üstlenen İngiliz konsolosu Barker'in resmi yazışmalarının posta başışıklığının usulsüz olması gerekçeyle bu iki temsilcilik arasındaki görüşmeleri illegal olarak nitelendirmiştir.⁷⁷ Bu durum Fransızların Samsun'da bu görevi diğer devletlerin de temsilcisi olarak yapan biri ile değil bizzat sadece Fransa'yı temsil edecek bir görevli ile ifa etmesi konusunda daha fazla teşvik etmiş görünmektedir.

⁷¹ Süleyman Uygun, "Acente-Konsolos-Tüccar Giresun'da Bir Dava ve Uluslararası Boyutu", *IV. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu, Doğu Karadeniz, Bildiriler Kitabı*, (Haz. Ersan Başar ve diğ.), İstanbul 2012, s. 129.

⁷² *AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 6, Poncharra'dan Walewski'ye, Trabzon, 9 Haziran 1857.*

⁷³ Berneron-Couvenhes, *a.g.e.*, s. 127.

⁷⁴ *AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 8, Poncharra'dan Thouvenel'ye 'ye, Trabzon, 6 Haziran 1857.*

⁷⁵ *AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 8, Benedetti'den Thouvenel'ye, Trabzon, 30 Aralık 1857.*

⁷⁶ *AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 8, Prus'dan Compte de Lalemand'a, Trabzon, 9 Temmuz 1859.*

⁷⁷ *AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 8, Prus'dan Marquis de Moustier'ye, Trabzon, 14 Haziran 1862.*

Fransızların Samsun'a bir konsolosluk görevlisi atamaları sürecini nihai olarak etkileyen iki gelişme ile karşılaşmaktayız. Bunlardan biri İsveç ve Norveç viskonsülü ve Messageries Maritimes Şirketi'nin Samsun'daki acentesi olarak görev yapan M. Kühn'ün ölümü, diğeri de Samsun'daki Fransız çıkarlarını da gözetmekle sorumlu olan İngiliz konsolosluk vekili Eduvard B. Barker'in görevinin, bu konsolosluğun ilga edilmesi nedeniyle sona ermesiydi. Samsun'da bir süre İngiliz konsolos yardımcılığı da yapan Kühn'ün ölümü bize konsolosluk sisteminin ilginç yönlerini göstermektedir. Belirttiğimiz gibi, İngiliz konsolos yardımcısı olması itibarı ile İngiliz himayesinde olan Kühn aynı şekilde Fransız himayesinden de istifade etmekteydi. Kühn'ün halefi Barker'in Kühn'ün konsolosluğu dönemindeki hesaplarından dolayı İstanbul'daki İngiliz konsolosluk mahkemesinde açtığı dava uzun bir süre Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu'nu meşgul etmiştir. Hatta bu mesele Barker'in konsolosluğunun bittiği 22 Haziran 1863'ten sonra da devam etmiş ve Barker ile Trabzon'daki konsolosluk arasında epey bir yazışma gerçekleşmiştir.⁷⁸ Ponçharra'nın halefi Schefer, Kühn'ün ölümüyle ortaya çıkan meseleyi halletmek için bizzat Samsun'a gitmiştir. Schefer Samsun'da bulunduğu sırada Kühn meselesi ile ilgilenmenin yanında buraya atanması planlanan konsolos yardımcısı hakkında şu tespitlerde bulundu:⁷⁹

“Samsun'da bulunduğum sırada Samsun'daki konsolosluk görevine kimin geçeceği ile ilgili olasılıkları size bildirmekle meşgul oldum. Buraya atana-
cak görevliye işini daha bağımsız yapması için ücretli olarak atanması
şeklinde bir ihtimal de vardır. Fakat siz bu hizmeti bir memurun karşılık
almadan yapabileceğini düşünmektесiniz. Bu konuda size iki isim sunmak
istiyorum, bunlardan biri M. Doulcet diğeri de M. Arnaud'dur. Bunlardan
ilki Doulcet 15 aydan beri burada ikamet etmektedir ve Messageris Şirketi'nin
Samsun'daki acentesidir. İkincisi ise bu memlekette uzun bir süre ikamet
eden saygıdeğer bir tüccardır. Bu iki kişi de bu hizmeti yapabilecek
derecede emin kişilerdir. Doulcet daha evvel elçiliğin şansölye kısmında
istihdam edilmişti. Her halükarda M. Ruen size gerekli olan tüm bilgileri
verebilir. Sizin gözünüzde bu şirketin acentesinin bu göreve uygunluğuna
dair bir şey diyemem; diğeri taraftan Arnaud'nun Avusturya viskonsülü M.
Yassih ile yakın ilişkileri vardır. Bundan dolayı bu ilişki gelecekte
Arnaud'nun görevini bağımsız bir şekilde yapmasını engelleyebilir.”

Schefer Ağustos ayında elçiliğe gönderdiği diğeri bir yazıda Samsun'a

⁷⁸ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 9, Schefer'den Marquis de Moustier'ye, Trabzon, 18 Haziran 1863.

⁷⁹ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 8, Schefer'den Marquis de Moustier'ye, Trabzon, 4 Temmuz 1863.

atanacak görevliyi büyük oranda belirlemiş görünmektedir.⁸⁰

“Samsun’da bulunduğum sırada edindiğim ve Trabzon’a döndükten sonra kontrol ettiğim bilgilere göre burada Messageries Maritimes Şirketinin acentesi olan Doulcet’nin en güvenilir kişi olduğuna kanaat getirdim. Bunun yanında M. Doulcet Messageries şirketinin görevlisi olarak atanmadan önce İstanbul’daki elçiliğin şansölyesinde istihdam edilmişti. İstanbul’da bulunduğum zamanda ekselansları Samsun’da bir konsolosluk acentesi açılmasının gerekliliğinden bahsetmişti. Bu konuda başka herhangi bir kanıt ortaya koymuyorum. Samsun’da acilen bir konsolosluk görevlisine ihtiyaç bulunmaktadır. Sadece bu gerekçelere Canik ve civar bölgelerde belirli bir miktar Fransız vatandaşının olduğunu eklemek istiyorum. Bu Fransız vatandaşları burada ceviz kerestesi elde etmekte ve bu konsolosluğun kurulma sürecinin hızlanmasını beklemektedirler. Kurulacak olan bu yeni konsolosluk doğrudan size bağlı olacaktır, Bununla birlikte her sene sadece Trabzon için değil, Transkafkasya ve Canik ile ilgili istatistik bilgiler de topladığım için Samsun’daki konsolos yardımcısı ile ticari konularda yazışmama izin vermenizi rica ediyorum. Konsolosluğun şimdiden itibaren noterlik, Fransız vatandaşların nüfus işleri ile ilgili ve denizcilik ile ilgili olarak yetkilendirilmesinin faydalı olacağını düşünüyorum”

Konsolos Schefer’nin elçiliğe ilettiği bu talepler 22 Eylül 1863 tarihinde elçilikten gelen bir yazı ile kabul edildi. Elçi Moustier, Schefer’ye tekliflerini dışişleri bakanlığına ilettiğini ve bunların bakan tarafından kabul edildiğini, ayrıca bu görevlinin noterlik, Fransız vatandaşlarının nüfus işleri ve denizcilik ile ilgili meselelerde de yetkilendirildiğini bildirmekteydi.⁸¹ Aynı şekilde Doulcet’ye de Samsun’a konsolosluk görevlisi (*Agence consulaire*) olarak atandığına dair kararname iletildi.⁸² Bu şekilde ilk kez 1837 yılında Outrey’in dile getirdiği konsolosluk görevlisi atanması teklifi Clairambault, Ponçarra ve Prus’nün konsolosluk dönemlerinde de yinelenmiş ve nihayet Schefer’nin konsolosluğu döneminde 26 yıl sonra gerçekleşmiş oldu. Böylece hukuki ve ticari işler ile sorumlu olan Numa Doulcet şehirdeki ilk Fransız konsolosluk görevlisi olarak görevine başladı. Doulcet Samsun’daki görevini yerine

⁸⁰ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 8, Schefer’den Marquis de Moustier’ye, Trabzon, 5 Ağustos 1863.

⁸¹ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 9, Elçiliğin Schefer’ye Yazısı, Tarabya, 22 Eylül 1863; Schefer Doulcet’nin konsolosluk görevlisi olarak atanmasından sonra bu görevlinin göreve başlaması sürecinde, imparatorluğun diğer yerlerinde de olduğu gibi, Doulcet’yi yerel otoriteler nezdinde tanıtılacak bir törenin Samsun’da da yapılmasının faydalı olacağını ve bu törene katılmak için Samsun’a gitmeyi düşündüğünü belirtmekteydi. *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 8, Schefer’den Marquis de Moustier’ye, Trabzon, 12 Ekim 1863; Fakat Schefer’nin Bayburt’a yaptığı bir seyahat sırasında hastalanması onu Samsun’daki bu törene katılmaktan alıkoymuştu. *AMAE, CADN*, Trébizonde, Tome 8, Schefer’den Marquis de Moustier’ye, Trabzon, 17 Kasım 1863.

⁸² *AMAE, CADN*, Samsun, Doulcet’den Moustier’ye, Samsun, 11 Ekim 1863.

Sparado'nun atandığı 1890 yılına kadar devam ettirdi.⁸³ Bunun yanında Doulcet şehirdeki İngiliz çıkarlarını da gözeten ve bu doğrultuda İngiliz elçiliği ile de yazışmalar yapan bir görevliydi. Doulcet'nin tayin edilmesiyle Samsun'da I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'e kadar şehirde “*konsolosluk acentesi*” olarak açık kalan; Cumhuriyet Döneminde ise 1925'ten 1935'e kadar bu kez “*konsololuk*” olarak açılacak olan Fransız temsilciliğinin de temelleri atılmış oldu.

Buraya kadar olan süreci incelediğimizde, Samsun'a konsolos yardımcısı atanmasında, şehrin artan ticari öneminin ve buna paralel olarak Fransızların bu bölgeye olan ilgilerinin artmasının en belirgin etkenler olduğu görülmektedir. Zira bu ilgi deniz ulaşımı bakımından Kasım 1878'den itibaren ikinci bir Fransız denizcilik şirketinin, Paquet'nin Samsun'a da sefer yapmaya başlamaları ile daha da artmıştı.

II. Doulcet'nin Raporları Işığında Şehrin Durumu

Samsun'daki Fransız konsolosluk acentesinin kuruluş sürecini bu şekilde inceledikten sonra Samsun'daki konsolosluk acente arşivinde yer alan belgelerden hareketle Samsun'daki önemli gelişmeler ve ticaret hakkında bazı bilgiler vermek mümkündür. Yazışmalarda ilk dikkati çeken husus Samsun'daki konsolosluk acentesinin sadece Samsun'u kapsayan bir görev olmadığıydı. Her ne kadar 1863 yılının sonlarında yapılan yazışmalarda konsolosluğun adı “*Agence consulaire de France à Samsoun*” şeklinde geçse de konsolosluk bölgesine Amasya da dâhildi. Bundan dolayı Mart 1864'ten sonraki yazışmalarda “*Agence consulaire de France à Samsoun à Amassia*” olarak tarif edilen bu görevde Doulcet, 1864'ün başında acentedeki görevlileri belirleyerek elçiliğe bildirmişti. Buna göre tercüman olarak Samsun'da Messageries Impériales Şirketi'nde çalışan Hatchik Saldjian'ı, Amasya'da ise Agop Amassian'ı atamış, kavas olarak da Ömer ve Mehmet adında iki kişiyi görevlendirmişti.⁸⁴ Konsolosluk acentesinin kuruluş sürecinde de görüldüğü gibi Amasya'nın konsolosluk bölgesine dâhil edilmesinde burada Fransız tüccarların bulunması önemli bir etkendi. Bu doğrultuda Doulcet bu yeni misyonu çerçevesinde Amasya'da meskûn olan Fransız tüccar Imbert'in gerek Amasya gerekse de Sivas'ta karşılaştığı engelleri elçiliğe bildirdi.⁸⁵ Bunun yanında Samsun'da yerleşik olan Katoliklerin bazı isteklerini ve özellikle de Katolik mezarlığıyla ilgili meseleleri elçiliğe iletti.⁸⁶

⁸³ *Sources de l'histoire du Proche-Orient et de l'Afrique du nord dans les archives et bibliothèques français*, Tome I-II, Paris-London 1996, s. 1219.

⁸⁴ *AMAE, CADN*, Samsoun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 12 Ocak 1864.

⁸⁵ *AMAE, CADN*, Samsoun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 30 Mart 1864; Aynı Dosya, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 23 Haziran 1865.

⁸⁶ *AMAE, CADN*, Samsoun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 4 Nisan 1864.

Doulcet'nin göreve başladığı dönem aslında Samsun tarihinin en önemli dönüm noktalarına denk gelmekteydi. 1863'ün sonlarından itibaren kitlesel olarak Trabzon ve Samsun limanlarına akın eden Çerkes göçmenler bu limanları daha önce görülmemiş bir biçimde büyük bir sosyal hadiseyle karşı karşıya bırakmıştı. Bu süreçte Osmanlı hükümeti hem Trabzon hem de Samsun'da bir dizi tedbir alarak sayıları nerdeyse yüzbinlere varan göçmenlerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştı. Bu bağlamda Meclis-i Tahaffuz'un (*Conseil supérieur de santé de l'Empire ottoman*) bir görevlisi olarak 10 Mart'ta Trabzon'a gelen ve burada iki aylık bir görevden sonra Mayıs 1864'te Samsun'a hareket eden Dr. Barozzi'nin faaliyetleri, göçmenlerin durumu ve göçün Samsun üzerindeki etkileri Doulcet'nin üzerinde durduğu konulardan bir diğeri idi.⁸⁷ Bu göç sürecinde Trabzon'da da olduğu gibi Samsun'da da hem yerli halk hem de göçmenler arasında oldukça yüksek bir ölüm oranı görülmüştü.⁸⁸

Doulcet'nin göreve başladığı dönem Samsun için önemli olan diğer bir hadisenin, Rıza Efendi'nin Samsun müfettişliğine de denk geliyordu. Bilindiği gibi taşra idaresindeki sorunların ortadan kaldırılması için 1863 yılında Rumeli ve Anadolu taraflarına büyük çapta bir teftiş hareketine girişilmişti. Bu süreçte Meclis-i Vâlâ üyelerinden Rıza Efendi Anadolu'nun Sol Kolu'na memur tayin edildi. 1863'ün Nisan'ında Samsun'a gelerek görevine başlayan Rıza Efendi vergi meseleleri, idarecilerin yaptığı yolsuzluklar, bayındırlık faaliyetleri gibi çok geniş bir program çerçevesinde Samsun'da oldukça önemli faaliyetler gerçekleştirdi.⁸⁹ Rıza Efendi bu süreçte Kırım Savaşı'ndan sonra önemli bir

⁸⁷ AMAE, CADN, Samsun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 21 Mayıs 1864; Aynı Dosya, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 29 Mayıs 1864; Aynı Dosya, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 5 Eylül 1864; Barozzi'nin bu göç sürecindeki görevi hakkında bkz. *L'Émigration Circassienne, Extrait de la Gazette Médicale d'Orient Juillet 1864*, Constantinople, 1864; Yılmaz, a.g.t., s. 70-78; Özgür Yılmaz, "1864 Kafkas Göçünde Trabzon", *146. Yılında 1864 Kafkas Göçü*, 6-7 Aralık 2010 İstanbul (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi).

⁸⁸ Bu konuda bkz. İbrahim Sebestoğlu, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 83-98; Göçün Samsun'da neden olduğu manzara hakkında bkz. Henry J. Van Lennep, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, c. I, London 1870, s. 43-44.

⁸⁹ Rıza Efendi'nin göreve başlamasından iki ay sonra Trabzon'daki Fransız konsolosluğuna Schefer, Rıza Efendi'nin Samsun'da tüccarlar ve kamu görevlileri üzerinde ciddi bir tahkikat yaptığını ve ortaya çıkan yolsuzlukların anlatılamaz derecede fazla olduğunu belirtirken Rıza Efendi'nin şimdiden olumlu sonuçlar elde ettiğini yazıyordu. AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9, Schefer'den Marquis de Moustier'ye, Trabzon, 10 Haziran 1863; Rıza Efendi'nin Samsun'daki müfettişliği için ayrıca bkz. Erkan Tural, "Bir Bürokrat ve Bir Seyyah Gözüyle Canik (Samsun) Sancağı", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17 (2008), s. 75-91; İbrahim Sebestoğlu, "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, 12-13 Aralık 2013, Ankara, (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi); AMAE, CADN, Archives des postes diplomatiques, Trébizonde, Tome 107, "Mission de Rıza Efendi", Doulcet'den Trabzon'daki Konsolosa, Samsun, 27 Mayıs 1863.

ilerleme kaydeden Samsun'un gerek idari yapısındaki zaafın giderilmesi gerekse iktisadi potansiyelinin artırılması için ıslahat programı gerçekleştirdi. Bu bağlamda Rıza Efendi bu sıralar Samsun'da bulunan Fransız konsolosu Schefer ile de görüşmüştü.⁹⁰ Bunun yanında Rıza Efendi'nin Samsun'un ticari potansiyelinin öne çıkarılması için şehirdeki yabancı tüccarlar ile bağlantı kurduğu ve bunlar vasıtası ile bazı raporlar hazırlanmasına ön ayak olduğu da görülmektedir. Bu görevlilerden biri de uzun seneler Samsun'da ikamet eden Fransız tüccar Arnaud'ydu. Arnaud Samsun'da Fransız konsolosluk acentesinin açılmasının yoğun olarak tartışıldığı bu dönemde, kaynağını Rıza Efendi olarak gösterdiği bir "*Samsun Ticaret Raporu*" kalem almıştı.⁹¹

Doulcet 21 Mayıs 1864 tarihli bir diğer raporunda Rıza Efendi'nin Samsun'daki faaliyetleri hakkında bilgiler vermeye devam etti. Buna göre bir yıldan beri Samsun'da bulunan Rıza Efendi'nin Samsun'da yaptığı pek çok faaliyet vardı; ama bunlar içinde en önemlisi Samsun'un İstanbul'a bağlayan telgraf hattıydı. Doulcet, Samsun'un Yozgat üzerinden başkente bağlayacak telgraf hattındaki çalışmaların büyük bir hızla devam ettiğini ve bir ay içinde Samsun'un İstanbul'a bağlanacağını yazıyordu.⁹² Konsolosluk görevlisi daha sonraki raporlarında da Rıza Efendi'nin Samsun'da özellikle Canik Mutassarrıfı Kamil Paşa'nın yaptığı yolsuzluklar ve bu yolsuzluklara karışan İngiliz konsolosluğunda görevli olan Serkis Lakarian ve Arif Ağa gibi isimlerden bahsetmekteydi.⁹³

Rıza Efendi'nin Samsun'daki görevi sırasında eksikliği görülen ve şehrin ticari hayatında önemli bir yeri olan mahallerden biri de iskeleydi. Samsun'un iskele ihtiyacı daha 1846 yılında gündeme gelmişti.⁹⁴ Bu ihtiyaç Kırım Savaşı dönemindeki ticari yükseliş ile daha fazla hissedildi.⁹⁵ Kaynaklardan anlaşıldığına göre savaş döneminde bu konuda bir gelişme olmadı. İngiliz Konsolosluk görevlisi Kühn, 1858 yılı Samsun ticaret raporunda limanda bir iskele yapılması konusunda hükümetin iki mühendisi Samsun'a gönderdiğini fakat 1859 yılına kadar her hangi bir çalışmanın yapılmadığını

⁹⁰ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 27 Haziran 1863.

⁹¹ Rapor hakkında bkz. *AMAE, CADN*, Archives des postes diplomatiques, Trébizonde, Tome 107, "*Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun*", Samsun, 15 Haziran 1863.

⁹² *AMAE, CADN*, Samsoun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 21 Mayıs 1864.

⁹³ *AMAE, CADN*, Samsoun, Doulcet'den Moustier'ye, Samsun, 4 Haziran 1864; Bu yolsuzluk ve Rıza Efendi'nin çalışmaları hakkında Schefer de aynı konulardan bahsediyordu. *AMAE, CADN*, Trébizonde, Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 27 Haziran 1863.

⁹⁴ M. Yavuz Erler, "Karadeniz'de Avrupalı Bir Kent: Samsun (1865-1875)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, c. I, Trabzon 2007, s. 545; Diğroğlu, *a.g.t.*, s. 53.

⁹⁵ *BOA*, Sadâret Mettûbi Nezaret ve Devair Kalemî (A. MKT. NZD), 160/59, 17 Z 1271/31 Ağustos 1855; *BOA*, A. MKT. NZD, 158/67, 29 Za 1271/13 Ağustos 1855; Temizer, *a.g.m.*, s. 687-691.

belirtiyordu.⁹⁶ İskelenin eksikliği Rıza Paşa'nın müfettişliği döneminde bir kez daha gün yüzüne çıktı. Rıza Paşa şehrin ticari potansiyelinin geliştirilmesi için iskelenin yeniden inşa edilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁹⁷ Bu amaçla Rıza Efendi iskele inşasında çalışmak üzere Trabzon'dan yirmi beş işçi talep etti.⁹⁸ Fakat bu dönemde, yoğun bir şekilde Samsun'a akın eden Kafkas göçmenlerin ihtiyaçlarını gidermek için de Samsun iskelesinin yeniden inşa edildiği bazı kaynaklarda belirtilse de⁹⁹ aslında Samsun iskelesi tam manasıyla inşa edilemedi.¹⁰⁰ Çünkü çok geçmeden 1865'te Samsun'da iskeleye olan ihtiyaç yeniden gündeme geldi. 1866 yılında iskelenin ötesinde Samsun'da bir liman inşası söz konusu olduysa da¹⁰¹ kaynaklar yine yeni bir iskele inşası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Doulcet 3 Ağustos tarihli raporunda yeni iskelenin oldukça kötü bir plan çerçevesinde inşa edildiğini, denizin dalgalı olduğu dönemlerde buraya yaklaşmanın çok zor olduğunu ve yapımı devam eden bu iskelenin hava muhalefetine maruz kalması nedeniyle şehrin ticaretine tam olarak hizmet veremediğini belirtiyordu.¹⁰² Hatta bu yeni iskelede uygulanacak olan vergi tarifesi Samsun'daki Fransız tüccarların itirazlarına neden oldu. Uygulanan vergilerin ticaret antlaşmalarına aykırı olduğu yönündeki itirazlar Samsun'dan Doulcet vasıtasıyla Osmanlı hariciyesine bildirilmişti.¹⁰³ Bunun üzerine inşa halinde olan bu iskelede malların tabi olacağı bir tarife belirlenmiş ve Hariciye Nezâreti'nden Fransız Elçiliği vasıtasıyla Doulcet'te ulaştırılmıştı.¹⁰⁴ Buradan da görüldüğü üzere Messageries Maritimes şirketinin acentesi olan Doulcet'nin yazışmaları büyük oranda Samsun'un ticareti ve bu ticareti etkileyen unsurlar üzerinedir. Bu bakımdan bu dönemde Samsun'un ticari görünümüne dair yine Fransız kaynaklarından bazı bilgiler vermek mümkündür.

Ticaret konusunda hazırlanan konsolosluk raporlarının genel özelliklerine paralel olarak Samsun hakkında bilgi veren kaynakların da ithalat,

⁹⁶ *A&P*, 1860, vol. 65, *Report by Mr. Kühn Acting Consul at Samsoun, on Trade of that port for the year 1858*. s. 59; Yolalıcı ise bu dönemlerde Samsun limanının tamiri için üç kişilik keşif komisyonu kurulduğunu ve limanda gerekli inşaatın yapıldığını belirtir. M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1998, s. 116.

⁹⁷ *BOA*, Meclis-i Valâ Riyâseti Belgeleri (MVL), 671/48, 3 Za 1280/10 Nisan 1864.

⁹⁸ *AMAE, CADN*, Trébizonde, Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 10 Haziran 1863.

⁹⁹ Tural, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁰⁰ Erler, *a.g.m.*, s. 545; Dıġıroġlu, *a.g.t.*, s. 53.

¹⁰¹ *AMAE, CADN*, Samsoun, Elçilikten Fuad Paşa'ya, Tarabya, 17 Ağustos 1867.

¹⁰² *AMAE, CADN*, Samsoun, Doulcet'den Outrey'ye, Samsun, 3 Ağustos 1867.

¹⁰³ *BOA*, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR. TO), 202/44, 18 Ağustos 1867; Dıġıroġlu, *a.g.t.*, s. 59.

¹⁰⁴ "Samsun İskelesinde kâin emtia gümrüğü pişgâhında derdest inşa ve ikmal olunan kargir iskele üzerinden mürûr edecek sunîf-u hayvanat ve denk ve eşya-yı saire ve sunîf-u beşeriyeden ahzı lazım gelen iskele resminin miktarını mübeyyen tarifedir". *AMAE, CADN*, Samsoun, Hariciye Nezâreti'nden Fransız Elçiliğine, 17 Ağustos 1867.

ihracat, denizcilik, bayındırlık, tarımsal faaliyetler, madencilik, ulaşım gibi temel konular üzerinde durdukları görülmektedir.¹⁰⁵ Bu bakımdan Samsun'un en temel tarım ürünleri olan tütün, buğday, mısır, fasulye; Amasya bölgesindeki ipekböcekçiliği, Tokat civarındaki madenler raporlarda geçen önemli hususlardı. Samsun'un ticari potansiyeli temelde tarım ürünlerine dayandığı için ihracat verileri rekolteye göre şekillenmekteydi. Kühn'ün 1858 yılı raporunda dikkati çeken verilere göre bu yılki ithalat 97.531; ihracat ise 158.608 sterlinlik bir artış göstermişti. İhracatta görülen bu yükselme özellikle Rusya ve Mısır'da pazar bulan tütünün 1857 yılı rekoltesinin yüksek olmasından kaynaklanmıştı. Tütün rekoltesindeki bu artışa rağmen 1858 yılında hububat ihracatının önemsiz derecede kalması 1857 yılındaki mısır rekoltesinin azlığından kaynaklanmıştı.¹⁰⁶

Samsun'un ticari potansiyeline ilişkin olarak 1860'lı yıllarda Fransızlar tarafından hazırlanmış ticaret raporları Samsun'un ticari durumu hakkında bize önemli detaylar aktarmaktadır. Burada karşımıza çıkan ilk önemli rapor Douletet'nin konsolos olarak atanmasından önce, Schefer'nin elçiliğe diğer bir aday olarak gösterdiği Arnaud'nun 15 Haziran 1863 tarihli raporudur.¹⁰⁷ Bu uzun raporu ilginç kılan en önemli bilgi Arnaud'nun bu bilgileri Müfettiş Rıza Efendi'den almasıydı. Arnaud 1863 yılı ticareti için hazırladığı bu raporda Samsun'un geleceğini belirleyecek olan her konuya değindi. İlk olarak şehrin ihracat potansiyeline değindi. Rapora göre Samsun'un ihracata yönelik en önemli ürünü tütündü ve rekoltenin yıllık ortalama değeri 4,5 milyon frank civarındaydı. Samsun tütünü Rumeli'nin iyi tütünleri ile Türkiye'deki diğer bölgelerde üretilen tütünler arasında orta derecede bir kaliteye sahipti. Arnaud, Samsun tütünü hakkında şu tespitleri yapıyordu.¹⁰⁸

“Samsun tütünü dört değişik kalitededir. Bunlardan birincisi en iyi kalitede olduğu kabul edilir ve bunun tamamı Odesa ve St. Petersburg'a ihraç edilir. Bu kalite tütünün miktarı 750,000 kilo ve değeri 1.708.000 franktır. İkinci ve üçüncü kalitede tütün İstanbul, İzmir, Trabzon ve İskenderiye'ye gönderilir. İkinci kalite tütünün miktarı 1.500.000 kilo ve değeri 2.250.000 frank; üçüncü kalite tütünün miktarı 1.500.000 kilo ve değeri 1.125.000 franktır. Dördüncü kalite tütün ise Anadolu'nun iç kısımlarında pazar bul-

¹⁰⁵ Konsolosluk raporlarının Osmanlı dış ticareti ve sahil şeridindeki şehirlerin iktisadi yapıları hakkındaki önemi hakkında bkz. Mübahat. S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolosluk Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 11-12 (1981-1982), s. 151-166.

¹⁰⁶ *A&P*, 1860, vol. 65, Report by Mr. Kühn Acting Consul at Samsoun, on Trade of that port for the year 1858. s 59

¹⁰⁷ Bu rapor için bkz. AMAE, CADN, Archives des postes diplomatiques, Trébizonde, Tome 107, “Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun”, Samsun, 15 Haziran 1863.

¹⁰⁸ “Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun”,

maktadır. Bu kalite tütün ise 750.000 kilo ve 375.000 franktır. Tütün rekoltesinin miktarı iklime göre değişmektedir”.

Arnaud'nun değindiği ihraç ürünlerinden biri de buğdaydı. Buna göre 1855 yılından itibaren buğday ihracatı küçük boyutlarda gerçekleşmiş fakat 1860'dan itibaren Avrupa'da buğdayın pahalı olması ihracatı teşvik etmiştir. Amasya ve Yozgat'tan gelen buğdayın 1862 yılındaki ihracat miktarı 100,000 hektolitreydi. Samsun'da buğday ticaretinin gelişmesinin önündeki engel olarak Arnaud, burada buğday depolamak için yeterli deposunun olmamasını göstermektedir. Bunların yanında en önemli nedenler de ulaşım imkânlarındaki sıkıntılar ve güvenli bir limanın eksikliği idi.¹⁰⁹

Yün ise ihracatı önemli miktarlarda olan diğer bir üründü. Amerikan İç Savaşı nedeniyle buradan Avrupa'ya pamuk akışının kesilmesi Osmanlı ülkesinde pamuk yetiştirmeyi teşvik ettiği gibi yüne olan talebi de arttırdı.¹¹⁰ Senelik olarak Samsun'dan ihraç edilen yünün miktarı 900.000 kilo civarındaydı ve bu yünün kaynağı şu bölgelerdi: Yozgat (350.000 kilo); Sivas (350.000 kilo); Amasya (150.000 kilo) ve Samsun (50.000 kilo). Yün ihracatına olan talep fiyatların artışından kaynaklanmaktaydı; zira 1862 yılında ihraç edilen yün miktarı sadece 300.000 kiloydu. Samsun iç kısımlardaki madenlerin de ihraç edildiği önemli bir limandı. İhraç edilen bakır Tokat ve Harput yakınlarındaki madenlerden geliyordu. Bu madenler devlet adına işletilmekle birlikte İstanbul'daki ticarethaneler de buradan maden alımı yapmaktaydı. 1862 yılında İstanbul'daki bir ticarethanenin aldığı madenin miktarı 400.000 kilogramdı ve bunun 270.000 kilogramı doğrudan Marsilya'ya ihraç edilmiştir. Bunun yanında aynı sene Samsun'dan ihraç edilen kurşunun miktarı 100.000 kilogramdı.¹¹¹

Diğer bir önemli ihraç malı da keçi derisiydi. Samsun'dan elde edilen deri çok talep görüyordu. Samsun yıllık ortalama 170.000 parça deri ihraç etmekteydi. Bu malın dörtte biri Marsilya'ya gönderilmekteydi. Bu malların yanında Arnaud sadece Samsun için değil Amasya için de önemli bir faaliyet olan ipek böceği yetiştiriciliğine değinmektedir.¹¹² Buna göre 1859 yılında ipekböceğinde görülen hastalık önceleri 150.000-200.000 kilo olarak değişen

¹⁰⁹ “*Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun*”,

¹¹⁰ Amerikan İç Savaşı'nın pamuk tedarikinde neden olduğu gerileme ve Avrupalı imalatçıların bu açığı telafi etmek için ortaya çıkan arayışlar çerçevesinde Anadolu'da öne çıkan yerlerden birisi de Samsun'du. Trabzon'da deneme ekimlerinin yapıldığı bu dönemde Samsun'da da Rıza Efendi'nin öncülüğünde pamuk tarımı konusunda bazı çalışmalar yapılmıştı. Bkz. İbrahim Serbestoğlu, “Canik Sancağı'nda Tarımsal Kalkınma Teşebbüsü (1860-1870)”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, c. I, ed. Osman Köse, Ankara 2013, s. 121-136; Yılmaz, a.g.t., s. 291-295.

¹¹¹ “*Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun*”.

¹¹² Amasya'da ipekböcekçiliği hakkında bkz. İsmail Kıvrım- Süleyman Elmacı, “Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik”, *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, 6/4 (2011), s. 715-728.

üretimi etkilemiş ve bu 50.000 kilo seviyesine indirmiştir. Bu rakamın yarısı da uzun zamandan beri Amasya'da yerleşik olan İsviçreli ticarethane tarafından alındı. Bu ticarethane Amasya'da bir iplik imalathanesine sahipti.¹¹³ 1858 yılında Fransa'da ipek fabrikalarının kurulması ile birlikte Fransızların da ipek alımı konusunda buralarda faaliyete geçtikleri görülmektedir.¹¹⁴ Bundan dolayı Amasya'da da bir Fransız tüccar da burada buna benzeyen bir tesis kurmuş fakat son üç senenin kötü ipekböceği rekoltesi bu işletmenin çalışmasını engellemiştir. Arnaud hastalığın ipekböcekçiliği üzerindeki etkisinin çok mühim olduğunu ve tohumların da gittikçe nadirleştiklerini belirtmekteydi. Bu saydığımız malların yanında Arnaud'un değindiği diğer ihracat ürünleri zambak, sarı tohum, reçine, pastırma, mahlep, maroken, iç yağı, bezelye, mazi, pirinç, patates ve değişik meyveler, alizarin (kökboyası), balmumuydu. Fransızlar için ceviz kerestesi de önemli bir ihracat kalemiydi. Bu dönemde iç bölgelerde kaliteli kereste araştıran altı Fransız şirketi bulunmaktaydı. İhracat konusunda Arnaud raporunun sonunda değindiği en önemli husus ise 1861 yılında 10.300.000 frank olan ihracatın 1862'te 14.500.000 franka çıkmasıydı.¹¹⁵

Arnaud'un raporunda Samsun'un ithalatına da değinilmekteydi. Samsun'un ithalatını başlıca pamuklu, ipekli ve yünlü tekstil ürünleri, tuz, tömbeki, kahve, demir, sabun, çelik, demir ve alkollü içecekler oluşturuyordu. Fransız tüccarın üzerinde durduğu diğer konular da Samsun'daki denizcilik faaliyetleri, daha da önemlisi Samsun'da Rıza Paşa'nın teftişine neden olan kötü idari meseleler ve bu doğrultuda Rıza Efendi'nin misyonuydu. Arnaud özellikle Rıza Efendi'nin Samsun'un ulaşımı ve bayındırlığı konusunda yapmış olduğu çalışmaların şehrin geleceği için çok önemli olduğundan bahsetmekteydi.¹¹⁶

Arnaud'nun bahsettiği konuları Doulcet'nin raporlarında da görmekteyiz. Samsun'un üretim ve tüketim potansiyeli, ticarete konu olan mallar ve denizcilik faaliyetleri gibi ticaret ile alakalı veriler raporlarda en çok bahsedilen konulardır.¹¹⁷ Bu kaynakların hemen hemen hepsi şehrin ticari gelişimine mani olan engelleri, güvenli bir limanın olmaması ve iç kısımlarla bağlantıyı sağlayan yolların eksikliği olarak göstermekteydi. Bu bakımdan bu konularda yapılan çalışmalar yakından izleniyordu. Bu bağlamda raporlarda dikkati çeken konulardan biri de Samsun-Sivas arasında bir demiryolu yapımı

¹¹³ "Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun".

¹¹⁴ Accounts and Papers, 1873, vol. 64, Trebizond, Report by Consul Palgrave on the Trade and Commerce of Trebizond during the Year 1872, s. 637-639.

¹¹⁵ "Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun".

¹¹⁶ "Rapport de M. A. Arnaud sur le commerce de Samsoun".

¹¹⁷ Bu raporlar için bkz. AMAE, CADN, Consulat, Trébizonde, Tome 72, Doulcet'nin Samsun Ticaret Raporu, Samsun, 31 Aralık 1863; *Annales du Commerce Exterieur*, no. 1654, Turquie, Port de Samsoun, s. 3-12.

hakkındaki gelişmelerdi. Daha 1857’de Osmanlı hükümeti bu demiryolu yapımını bir İngiliz şirketine vermişti.¹¹⁸ Farley’in, yapılması durumunda ticarete tahmin edilemeyen bir yükselme yapacağı ve Anadolu’nun bu tarafında önemli etkileri olacağını belirttiği bu demiryolu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.¹¹⁹ Bu tasarının 1870’de tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Zira 21 Mayıs 1870 tarihli belge Samsun’dan Sivas’a kadar yapılması düşünülen demiryolunun Samsun için gerekliliğine ve Samsun’un yükselen ticari önemine değinmekteydi.¹²⁰

Ulaşım ve altyapı imkânları açısından bakıldığında; 1870’li yıllara ilişkin gerek Fransız gerekse de İngiliz konsolosluk kaynaklarının da aynı hususlardan, limanın durumu ve ulaşım ağındaki eksikliklerden bahsettiği görülmektedir. Yine de raporların belirttiği gibi Samsun’un gösterdiği gelişim göz ardı edilemezdi. İngiliz konsolosu Palgrave’in Samsun’daki Fransız konsolosluk görevlisi ve aynı zamanda buradaki İngiliz çıkarlarından da sorumlu olan Doulcet’den elde ettiği bilgilere göre Samsun’un nüfusu yüzyılın ilk yarısında 10 binin altındayken bu miktar neredeyse üç dört misli artmıştı. Bu artışta Samsun’a gelip buraya yerleşen göçmenlerin etkisi olduğu gibi şehrin iktisadi olanaklarının neden olduğu bir iç göçün de etkisi vardı.¹²¹ Palgrave’a göre Hindistan’a yönelik ticarete Samsun er ya da geç sunduğu imkânlarla öne çıkacaktı. Bu durumda Samsun’da demiryolunun gerekliliği de ortadaydı.¹²²

1870’li yıllara ilişkin olarak Samsun hakkında Doulcet daha düzenli raporlar tutmaya başladı. Bu bakımdan 1870’li yıllardan sonra Samsun hakkında daha fazla ticari istatistik ve raporlarla karşılaşmaktayız. Hatta bu raporlar Fransız hükümeti tarafından yayınlanan « *Bulletin Consulaire Français* » ve « *Annales du commerce extérieur* » gibi ticaret yıllıklarında da yer almaya başladı. Samsun’un bu yükselen önemini Trabzon ile mukayese ederek inceleyecek olursak; Trabzon 1860’lı yılların sonunda transit ticarete görülen dalgalanmaların etkisini hissetmeye başlamışken, Samsun gittikçe artan tarımsal üretimi sayesinde ticaret potansiyelini de arttırıyordu. Samsun ve Trabzon’un ithalat ve ihracat rakamları karşılaştırıldığında, Transit bir

¹¹⁸ Collas, Bernard Camille, *1864’te Türkiye*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005, s. 216.

¹¹⁹ Farley, *a.g.e.*, s. 128-130; Hüseyin Kaleli, “Osmanlı Döneminde Karadeniz’de Demiryolu İnşa Tasarıları”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2001), s. 157.

¹²⁰ *AMAE*, CADN, Trébizonde, Tome 10, Derché’dan M. Boureé’ye, Trabzon, 21 Mayıs 1870.

¹²¹ Nedim İpek, “Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Faaliyetlerin Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2 (2006), s. 107-121; Samsun’un nüfus hakkında bkz. Dıġıroġlu, *a.g.t.*, s. 22-32.

¹²² İngiltere’nin Trabzon konsolosu Palgrave, resmi rakamlara göre en son sayımda 5.236 olan Samsun’un (Erkek) nüfusu nüfusun 1869’da 7.000 civarında olduğunu belirtiyordu. Bkz. A&P, 1868-1869, vol. 59, Report on the Province of Trebizond, Sivas, Kastemouni, and Part of Angora, by Mr. Consul W. Gifford Palgrave, s. 388.

liman olması itibarıyla Trabzon'da ithalatın her zaman ihracattan yüksek olduğu; buna karşın Samsun'da ihracatın ithalatı karşılama oranında 1840-1875 yılları arasında denge olduğu ve yüzyılın geri kalan diliminde ihracatın ithalattan yüksek olduğu görülür.¹²³ Artan bu ihracat hacmiyle Samsun yüzyılın sonlarına doğru Trabzon'u geride bırakarak Karadeniz'deki en önemli liman haline geldi.

Sonuç

Güney Karadeniz'de kurulan Avrupalı devletlerin diplomatik temsilcilikleri içinde en eskilerinden birine sahip olan Fransızların Trabzon merkezli olarak 1830'lardan itibaren konsolosluk ağlarını genişletmeye çalıştıkları görülmektedir. Zira bu dönemde Fransızların önünde kendilerinden çok çok sonra bu limanlara gelen; ama kısa bir süre içinde ticari-siyasi misyonları olan konsoloslar vasıtasıyla geniş bir konsolosluk ağı kuran İngilizler bulunuyordu. Temelde Güney Karadeniz'deki limanların gösterdiği ticari gelişmeye paralel olarak sayıları artan bu temsilcilikler açısından bakıldığında Fransızların İngilizlerin gerisinden gelmesinin en önemli nedeni Osmanlı-Fransız ticaret hacminin düşük seviyelerde olmasıydı. Samsun'da 1830'lu yıllardan itibaren dile getirilen bir Fransız temsilciliği açılması ve Samsun'un sunduğu ticari imkânlardan faydalanılmaya çalışılması Fransız konsoloslar için bu düşük ticaret hacminin yükseltilmesi için bir reçete niteliğindedir. Güney Karadeniz limanlarındaki ithalatın büyük bir kısmını mamul mallar ile sağlayan İngilizler Trabzon, Erzurum, Samsun ve Kayseri'de kısa bir sürede etkili bir konsolosluk ağı kursa da, Fransızlar bu süre içinde yalnızca ticari misyonundan çok politik özelliği ön plana çıkan Erzurum'da 1842'de bir konsolosluk kurabilmişti. Bu konsolosluk ağının genişletilmesi için Osmanlı ülkesindeki Fransız yatırımlarının belirgin bir şekilde karşımıza çıktığı Kırım Savaşı sonrasını beklemek gerekti. Böylece zamanla Karadeniz sahil kesiminde Trabzon'un yanı sıra Samsun, Giresun-Ordu ve Zonguldak'ta da Fransız konsolosluk birimleri tesis edilmiş oldu.

19. yüzyılın başlarında küçük birer sahil kasabası görünümünde olan Güney Karadeniz limanlarının gelişmesinde ülkenin dâhili idaresinde *Ayanlar çağını* sona erdiren merkezi politikaların yanında Karadeniz'in yüzyılın başlarından itibaren Avrupa ticaret ve denizciliğine açılmasının büyük bir rolü oldu. Tanzimat'ın taşra politikalarıyla aynı döneme denk gelen bu entegrayon sürecinin bu sahil şehirlerinin koşullarını daha iyi bir seviyeye çektiği gerçeği, 1830'lu yıllardan sonra başlıca Trabzon üzerinden olmak üzere Samsun gibi diğer önemli limanlarda da gözlemlenebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Edirne Antlaşması'na kadar Karadeniz'deki Avrupa ticaret ve denizliği

¹²³ Baskıcı, *a.g.m.*, s. 13-14.

üzerindeki kısmi kontrolü bu antlaşma ile ortadan kalkınca Güney Karadeniz limanlarında Avrupa ticaret ve endüstrisinin önünde bir engel kalmadı. Dahası, 1838 Balta Limanı Antlaşması'nın ortaya çıkardığı cazip gümrük koşullarıyla birlikte bu limanlardaki Avrupa ticari yayılımı belirgin bir hale gelmeye başladı. Osmanlı tarım ürünlerine karşılık Avrupa mamul mallarının ithal edildiği bu ticari ilişkide Samsun, her ne kadar iyi bir liman ve ulaşım ağına sahip olmasa da tarımsal üretim potansiyeli sayesinde zamanla Karadeniz'in en önemli limanı haline geldi. Bu çalışmanın da gösterdiği gibi, Samsun 1830'lu yıllardan itibaren sunmuş olduğu ticaret ve üretim imkânları açısından Avrupalı müteşebbislerin dikkatini çekmeye başlamıştı. 1863 yılında Samsun'da bir Fransız konsolosluk biriminin açılması örneğinde, bu süreci, bu güne kadar göz ardı edilen Fransız arşiv belgelerinden de incelemiş olduk.

Elbette bu çalışmanın, Güney Karadeniz liman şehirlerinin tarihleri açısından da bu güne kadar yeterince incelenmeyen bir konuyu ele alması ve Samsun tarihinin zenginliğini ortaya koyan yabancı arşiv kaynaklarına dayanması bakımından önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Bilhassa önemli liman şehirlerinin yabancı arşivlerde araştırmayı bekleyen "*saklı bir tarihleri*" olduğunu düşünecek olursak yurtdışı arşiv kaynaklarının da yeni araştırmalara dâhil edilmesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bu bağlamda, Trabzon'un yanında Samsun gibi önemli şehirler hakkında özellikle 19. yüzyıl hakkında yapılacak araştırmalar ekseninde araştırmacıların göz önünde bulundurması gereken başka kaynakların da olduğunu ve bu kaynakların yapılacak olan araştırmaların niteliğini de müspet yönde etkileyeceğini belirtmek gerekmektedir.

